

UCHWAŁA NR XXIV/203/20
RADY MIEJSKIEJ W SKWIERZYNIE

z dnia 30 września 2020 r.

**w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Skwierzyna
na lata 2020 – 2023**

Na podstawie art.18 ust.2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 2020 poz. 713 z późn. zm.) oraz art.87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.) uchwała się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Skwierzyna na lata 2020 – 2023 zaopiniowany pozytywnie przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Gminy Skwierzyna.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubuskiego.

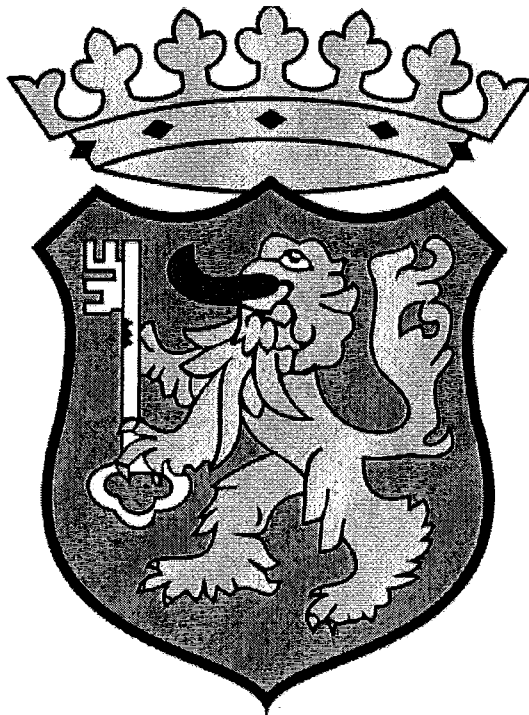
Przewodniczący Rady
Miejskiej

Zygmunt Kadłubiski

Załącznik do uchwały Nr XXIV/203/20
Rady Miejskiej w Skwierzynie
z dnia 30 września 2020 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY SKWIERZYNA NA LATA 2020-2023

Gmina Skwierzyna, 2020 r.

Spis treści

1.	Wstęp.....	3
2.	Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	4
3.	Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	5
4.	Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	12
4.1.	Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	12
4.2.	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	13
5.	Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	15
5.1.	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych Gminy Skwierzyna).....	15
5.2.	Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy.....	17
5.2.1.	Charakterystyka ogólna Gminy Skwierzyna.....	17
5.2.2.	Zarys historii obszaru Gminy.....	20
5.2.3.	Krajobraz kulturowy.....	20
5.2.3.	Zestawienie obiektów z terenu Gminy wpisanych do Rejestru Zabytków Województwa Lubuskiego.....	24
5.2.4.	Zestawienie obiektów z terenu Gminy Skwierzyna wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków.....	27
5.2.5.	Zabytki ruchome.....	43
5.2.6.	Zabytki archeologiczne.....	43
5.2.7.	Dziedzictwo niematerialne.....	48
6.	Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.....	50
7.	Założenia programowe.....	51
7.1.	Priorytety i kierunki działań oraz działania w ramach Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Skwierzyna na lata 2020 – 2023.....	51
8.	Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami.....	53
9.	Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.....	54
10.	Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.....	54
10.1.	Dotacje.....	55
11.	Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.....	56

1. Wstęp

Zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.) gmina ma obowiązek sporządzić gminny program opieki nad zabytkami. Program ten jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania

i promowania dziedzictwa kulturowego. Działania te określone są w odniesieniu do całej gminy, jako jednostki podziału administracyjnego. Dotyczą nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców. Głównym beneficjentem realizacji programu jest społeczność lokalna,

a rolą programu jest wzbudzenie w lokalnej społeczności świadomości wspólnoty kulturowej poprzez uświadamianie mieszkańcom znaczenia lokalnych wartości kulturowych.

Program określa kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami: wskazuje konieczne do wykonania zadania i sugeruje sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych działań organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych. Istotnym celem programu jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy. Aby program mógł być w pełni realizowany, ważne jest zaangażowanie mieszkańców w opiekę nad zabytkami, za które odpowiedzialne będą władze gminy. Program powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Współpraca środowisk samorządowych, konserwatorskich i lokalnych przy realizacji programu przynieść powinna wszystkim stronom wymierne korzyści: zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, polepszenie stanu obiektów zabytkowych, zwiększenie atrakcyjności przestrzeni publicznych, ostatecznie prowadząc do wzrostu rozwoju społeczno-gospodarczego.

Gminny program opieki nad zabytkami jest opracowywany na 4 lata. Co 2 lata Burmistrz sporządza sprawozdanie z realizacji programu, które przedstawia Radzie Miejskiej. Kolejne sporządzane programy opieki powinny uwzględniać pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu kulturowego oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Skwierzyna na lata 2020 – 2023 jest dokumentem aktualizującym Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019 Gminy Skwierzyna.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami są przepisy wynikające z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.). Zapis w ustawie mówi jasno, że zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

Program ma na celu, w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego, dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program jest potem ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu zarząd województwa, powiatu i gminy (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy. Sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Podstawę prawną sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami stanowią trzy poniższe ustawy: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)* Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa narodowego w Polsce (art. 5), stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (art. 6 ust. 1), wskazuje, że ochrona środowiska (w tym zabytków) jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa i każdego obywatela (art. 86).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.)

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, określa politykę zarządzania zabytkami oraz wyznacza główne zadania państwa oraz obywateli. Wprowadza pojęcia ochrony zabytków i opieki nad nimi (art. 3).

W myśl ustawy ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu (art. 4):

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania (art. 6):

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
  - a) krajobrazami kulturowymi,
  - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
  - c) dziełami architektury i budownictwa,
  - d) dziełami budownictwa obronnego,
  - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
  - f) cmentarzami,
  - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
  - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
  - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
  - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według

- koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
  - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
  - e) materiałami bibliotecznymi,
  - f) instrumentami muzycznymi,
  - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
  - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
  - b) cmentarzyskami,
  - c) kurhanami,
  - d) relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są (art. 7):

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art. 16 ust.1). Rada gminy ogłasza w prasie miejscowej oraz przez obwieszczenie, a także w sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego, określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących projektu uchwały o utworzeniu parku kulturowego, nie krótszy jednak niż 21 dni od dnia ogłoszenia (art. 16 ust.1a). Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, o których mowa w art. 17 ust. 1 (art. 16 ust.2). Wójt (burmistrz, prezydent miasta), w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy (art. 16 ust.3). W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem (art. 16 ust.4). Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony

i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być utworzony (art. 16 ust.5). Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (art. 16 ust.6).

Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące (art. 17 ust.1):

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomości;
- 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;
- 4) składowania lub magazynowania odpadów.

W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131-134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2019 poz. 1396) (art. 17 ust.2).

Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 18 ust.1). W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, w szczególności (art. 18 ust.2):

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się w szczególności ochronę (art. 19 ust.1):

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę (art. 19 ust.1a):

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności (art. 19 ust.1b):

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1 (art. 19 ust.2). W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków (art. 19 ust.3).

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu (art. 20). Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy (art. 21).

Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków (art. 22 ust.1). Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa (art. 22 ust.2). Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku (art. 22 ust.3). Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy (art. 22 ust.4). W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte (art. 22 ust.5):

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych (art. 22 ust.6).

Organami ochrony zabytków są (art. 89):

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 2019 poz. 506)

Zapis w ustawie informuje, że zaspokajanie potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne gminy obejmują zagadnienia związane z ochroną zabytków jak i opieką nad zabytkami (art. 7 ust.1, pkt 9).

Dodatkowe uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawierają m.in.:

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2020 poz. 293)

Ustawa precyzuje, co powinno być uwzględniane podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także ustaleniach lokalizacji inwestycji celu publicznego. W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

należy uwzględnić wymagania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, a także dóbr kultury współczesnej.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. 2019 poz. 1186 z późn. zm.)

Ustawa traktuje zabytki w sposób szczególny i podkreśla fakt, że obiekt budowlany należy projektować i budować, zapewniając ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2019 poz. 1396)

Ustawa wskazuje, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych. Dodatkowo ustanawia, iż prognoza oddziaływania na środowisko, sporządzana przy okazji opracowywania: polityk, strategii, planów lub programów powinna: określać, analizować i oceniać przewidywane, znaczące oddziaływanie na środowisko, a także zabytki.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2020 poz. 55 z późn. zm.)

Ustawa określa m. in. procedury dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską. Wojewódzki konserwator zabytków wdaje zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów z terenów nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. 2020 poz. 65 z późn. zm.)

Ustawa mówi, że jednym z celów publicznych jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz precyzuje, jakie działania wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. 2020 poz. 194)

W rozumieniu niniejszej ustawy działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji

i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Ustawa określa, że sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury oraz, że prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. 2019 poz. 688 z późn. zm.)

Ustawa informuje, że gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe/stowarzyszenia.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zawierają:

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. 2019 poz. 917 z późn. zm.)

Ustawa zawiera zapisy o przechowywaniu, zabezpieczaniu i udostępnianiu zabytków. Ustawa mówi, iż Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określa, w drodze rozporządzenia, zakres, formy i sposób ewidencjonowania zabytków w muzeach.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. 2019 poz. 1479)

Biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy, które zawiera:

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. 2020 poz. 164).

Narodowy zasób archiwalny służy nauce, kulturze, gospodarce narodowej oraz potrzebom obywateli. Nadzór nad narodowym zasobem archiwalnym sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego za pośrednictwem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

Inne akty wykonawcze i rozporządzenia:

Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 30, poz. 259), ustawa mówi, że starosta w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków,

może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie,

Rozporządzenie Ministra Kultury z 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 roku Nr 71, poz. 650),

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 75, poz. 706),

Rozporządzenie Ministra Kultury z 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz. U. z 2004 roku Nr 102, poz. 1066),

Rozporządzenie Ministra Kultury z 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. z 2004 roku Nr 124, poz. 1302),

Rozporządzenie ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opieką nad zabytkiem” (Dz. U. z 2004 roku Nr 124, poz. 1304),

Rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 roku Nr 212, poz. 2153),

Rozporządzenie Ministra Kultury z 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2014 r., poz. 399),

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 25 marca 2010 r. w sprawie udzielania dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014, poz. 110),

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 roku Nr 89, poz. 510),

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 roku Nr 113, poz. 661),

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych (przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych), (Dz. U. z 2011 roku Nr 165, poz. 987),

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wywozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2011 roku Nr 50, poz.256).

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie

prorowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2018 poz. 1609).

Procedury uzyskiwania pozwoleń na prace przy zabytkach:

Prowadzenie prac remontowych lub budowlanych przy obiekcie zabytkowym wymaga szeregu uzgodnień dokonanych między użytkownikiem zabytku a odpowiednim Urzędem Ochrony Zabytków oraz uzyskania wymaganych prawem pozwoleń i opinii – poprzez wypełnienie i wysłanie właściwego wniosku.

Podjęcie działań przy zabytku zwykle jest poprzedzone rozpoznaniem jego dziejów, funkcji, technologii powstania, stanu zachowania, co następuje poprzez wykonywanie odpowiednich badań obiektu. Tzw. organy ochrony zabytków (Generalny Konserwator Zabytków, Wojewódzki Konserwator Zabytków) mogą prowadzić badania konserwatorskie, tzn. rozpoznanie jego historii, struktury. Właściciel zabytku jest zobowiązany udostępnić go w tym celu, a WKZ wydaje stosowne pozwolenie na prowadzenie badań.

Jeśli obiekt wpisany jest do rejestru zabytków, praktycznie wszystkie prace budowlane przy nim, w tym remontowe, wymagają uzyskania decyzji o pozwoleniu na budowę. Aby uzyskać pozwolenie na budowę należy przedłożyć w odpowiednim urzędzie (organie administracji architektoniczno-budowlanej) m.in. oświadczenie o posiadaniu prawa do dysponowania nieruchomością i projekt budowlany, którego forma i zakres określona jest w ustawie. Zatem planując prace przy zabytku zawsze konieczne jest wykonanie projektu budowlanego. Projekt należy wykonać w min. 5 egzemplarzach, z których jeden przekazany będzie Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków dla uzyskania jego pozwolenia, cztery do urzędu – najczęściej Starostwa Powiatowego – dla uzyskania pozwolenia na budowę. Dopiero po uprawomocnieniu się decyzji, można przystąpić do dalszych etapów prowadzenia inwestycji.

Jeśli obiekt wpisany jest do rejestru zabytków lub jest chroniony zapisami zawartymi w planie zagospodarowania przestrzennego, praktycznie wszystkie prace przy nim, w tym remontowe czy modernizacyjne, wymagają uzyskania decyzji o pozwoleniu na budowę od organu administracji architektoniczno-budowlanej. Dodatkowo wymagają wcześniejszego wystąpienia do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o pozwolenie na prowadzenie określonych prac konserwatorskich czy robót budowlanych, w określonym czasie. Wniosek taki składa się w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków – lub biurze danego miejskiego konserwatora zabytków.

Dla obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, na terenie niewpisanym do rejestru zabytków, pozwolenie na budowę jest wydawane w uzgodnieniu z WKZ. Jest to procedura wewnętrzna między urzędami. Niezajęcie stanowiska w terminie 30 dni jest jednoznaczne z akceptacją przedłożonych rozwiązań. Rozbiórka rejestrowego zabytku nieruchomego jest możliwa jedynie po uzyskaniu prawomocnej decyzji o wykreśleniu zabytku z rejestru zabytków, którą może wydać Generalny Konserwator. Przesłanką może być zniszczenie obiektu w stopniu powodującym całkowitą utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Także w przypadku uzyskania nowych ustaleń naukowych, które nie potwierdzą wcześniejszych danych o wartości obiektu, takie skreślenie może mieć miejsce. Na rozbiórkę obiektu wpisanego do rejestru zabytków lub znajdującego się pod ochroną konserwatorską, należy uzyskać w odpowiednim Starostwie Powiatowym decyzję o pozwoleniu na rozbiórkę, po uzyskaniu dodatkowych opinii i pozwoleń – głównie WKZ lub GKZ.

Zgodnie z art. 39 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. 2018 poz. 1202 z późn. zm.) w przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków wymagane jest uzyskanie pozwolenia na remont tychże obiektów lub ich rozbiórkę (ale w tym wypadku dopiero po skreśleniu obiektu z rejestru zabytków przez Generalnego Konserwatora Zabytków). W stosunku do obiektów budowlanych oraz obiektów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbudowę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. W przypadku chęci zainstalowania na takim obiekcie tablic i urządzeń reklamowych, ustawa nakłada obowiązek uzyskania pozwolenia od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przez wydanie pozwolenia na budowę.

Zapisy art. 13 i 109 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. 2018 poz. 2204 z późn. zm.) precyzują, jakie działania wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Są to: sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących: własność Skarbu Państwa lub jednostek samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych do spółek (aportów). W przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości gminie przysługuje prawo pierwokupu.

Zgodnie z ustawą z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2018 poz. 1614 z późn. zm.), Wojewódzki Konserwator Zabytków wydaje zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów z terenów nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Skwierzyna na lata 2020 – 2023, jest spójny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w dokumentach poniżej: Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 (Uchwała Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.)

Główny cel główny Programu 2019–2022 brzmi:

„Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”

Cel Programu będzie realizowany przez następujące cele szczegółowe i kierunki działań:

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego

Kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami

Kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunki działania:

1. Upowszechnienie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 (dokument wdrożeniowy: Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004-2013”)

Strategia powstała jako dokument tworzący ramy dla nowoczesnego gospodarowania dziedzictwem kulturowym Polski, przy jego maksymalnym zachowaniu, jak również wykorzystaniu w podstawowym celu, jakim jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturowego regionów Polski. W ramach realizacji spójnych działań w poszczególnych regionach Polski, zostały wyodrębnione główne zadania i priorytety w dziedzinie kultury.

Celem programu jest intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków oraz rozwój kolekcji muzealnych. Cel ma być osiągnięty poprzez:

- 1) poprawę stanu zachowania zabytków;
- 2) zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także dziedzictwa

- archeologicznego);
- 3) kompleksową rewaloryzację zabytków i ich adaptację na cele inne niż kulturalne;
  - 4) zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych;
  - 5) poprawę warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji;
  - 6) zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.

Realizacja programu odbywa się w ramach dwóch komplementarnych priorytetów:

- 1) Priorytet 1 „Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych” – poprawa stanu zachowania zabytków, działania rewaloryzacyjne, konserwacyjne, modernizacyjne, adaptacja i ochrona obiektów zabytkowych, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków, prace dokumentacyjne, działania mające na celu zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę.
- 2) Priorytet 2 „Rozwój i koncentracja kolekcji muzealnych” – dotyczy zadań związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Skwierzyna na lata 2020 – 2023 wykazuje spójność zarówno z programami o charakterze wojewódzkim, jak i powiatowym, a w szczególności z następującymi programami strategicznymi i ich celami:

Program opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020

Program opieki nad zabytkami Województwa Lubuskiego jest najważniejszym strategicznym dokumentem wojewódzkim dla ochrony zabytków regionu.

WIZJA: Dziedzictwo kulturowe jako fundament rozwoju gospodarczego i społecznego województwa lubuskiego

CEL STRATEGICZNY: Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego w rozwoju regionu i budowania więzi społecznych

CELE PRIORYTETOWE:

1. Rozpoznanie zasobu i aktywne zarządzanie dziedzictwem kulturowym

Kierunki działań w zakresie realizacji celu:

- I.1. Prowadzenie badań nad historią regionu i dziedzictwem kulturowym
- I.2. Przeciwdziałanie zagrożeniom dla dziedzictwa kulturowego
- I.3. Obejmowanie ochroną prawną unikalnych krajobrazów kulturowych
- I.4. Wprowadzanie problematyki związanej z ochroną zabytków do miejscowych planów zagospodarowania

przestrzennego

I.5. Realizacja gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami

II. Rewaloryzacja zabytków o wysokiej randze w krajobrazie kulturowym regionu

Kierunki działań w zakresie realizacji celu:

II.1. Prace przy zabytkach ruchomych i nieruchomych

II.2. Rewitalizacja układów przestrzennych i zespołów budowlanych

II.3. Zabezpieczanie zagrożonych zabytków i zatrzymywanie procesów destrukcji

II.4. Stworzenie systemu finansowania i współfinansowania prac przy zabytkach

III. Aktywizacja społeczna i gospodarcza w zakresie opieki nad zabytkami

Kierunki działań w zakresie realizacji celu:

III.1. Aktywizowanie społeczności lokalnych w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami

III.2. Wspieranie dawnych rzemiosł i technik budowlanych oraz ginących zawodów

III.3. Promowanie dziedzictwa niematerialnego w celu wzmocnienia więzi społecznych

III.4. Tworzenie rozwiązań gospodarczych na rzecz wykorzystania potencjału dziedzictwa kulturowego

III.5. Zagospodarowanie zabytków na cele turystyczne

III.6. Rozwijanie i tworzenie produktów turystycznych i kulinarnych w oparciu o dziedzictwo kulturowe

IV. Edukacja, popularyzacja i promocja dziedzictwa kulturowego

Kierunki działań w zakresie realizacji celu:

IV.1. Wspieranie programów edukacji regionalnej i projektów edukacyjnych oraz obywatelskich wzmacniających kompetencje kulturowe

IV.2. Budowa systemu informacji o zabytkach województwa

IV.3. Rozwój tematycznych szlaków turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe regionu

IV.4. Promocja dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego

IV.5. Wspieranie lokalnych muzeów i izb muzealnych oraz ich działalności

IV.6. Publikacja wydawnictw z zakresu dziedzictwa kulturowego

Program opieki nad zabytkami powiatu międzyrzeckiego na lata 2018-2021

Program opieki nad zabytkami powiatu międzyrzeckiego na lata 2018-2021 w obrębie celów odnosi się wprost do założeń Programu opieki nad zabytkami województwa lubuskiego na lata 2017-2020. Cel strategiczny zakłada: wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego w rozwoju regionu i budowania więzi społecznych. Założenia opieki nad zabytkami województwa lubuskiego obejmują następujące cele priorytetowe:

I. Rozpoznanie zasobu i aktywne zarządzanie dziedzictwem kulturowym:

- prowadzenie badań nad historią regionu i dziedzictwem kulturowym;
- przeciwdziałanie zagrożeniom dla dziedzictwa kulturowego;
- obejmowanie ochroną prawną unikalnych krajobrazów kulturowych;
- wprowadzanie problematyki związanej z ochroną zabytków do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;

- realizacja gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami;

II. Rewaloryzacja zabytków o wysokiej randze w krajobrazie kulturowym regionu:

- prace przy zabytkach ruchomych i nieruchomych;
- rewitalizacja układów przestrzennych i zespołów budowlanych;
- zabezpieczanie zagrożonych zabytków i zatrzymywanie procesów destrukcji;
- stworzenie systemu finansowania i współfinansowania prac przy zabytkach;

III. Aktywizacja społeczna i gospodarcza w zakresie opieki nad zabytkami:

- aktywizowanie społeczności lokalnych w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami;
- wspieranie dawnych rzemiosł i technik budowlanych oraz ginących zawodów;
- promowanie dziedzictwa niematerialnego w celu wzmocnienia więzi społecznych;
- tworzenie rozwiązań gospodarczych na rzecz wykorzystania potencjału dziedzictwa kulturowego;
- zagospodarowanie zabytków na cele turystyczne;
- rozwijanie i tworzenie produktów turystycznych w oparciu o dziedzictwo kulturowe.

IV. Edukacja, popularyzacja i promocja dziedzictwa kulturowego:

- wspieranie programów edukacji regionalnej i projektów edukacyjnych oraz obywatelskich wzmacniających kompetencje kulturowe;
- budowa systemu informacji o zabytkach województwa;
- rozwój tematycznych szlaków turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe regionu;
- promocja dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego;
- wspieranie lokalnych muzeów i izb muzealnych oraz ich działalności;
- publikacje wydawnictw z zakresu dziedzictwa kulturowego

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych Gminy Skwierzyna)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Skwierzyna na lata 2020 – 2023, jest zbieżny z dokumentami gminy o charakterze strategicznym i opracowaniami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy oraz zawierającymi ustalenia dotyczące ochrony środowiska przyrodniczego, opisanymi poniżej:

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Skwierzyna

Zapisy Studium odnoszące się do kwestii zabytków na terenie Gminy:

W stosunku do obiektów wpisanych do rejestru zabytków wskazanych w części dotyczącej uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego ustala się:

- obowiązek trwałego zachowania historycznej formy architektonicznej i substancji budowlanej, z zachowaniem tradycyjnych form, faktur oraz rozwiązań materiałowych,
- utrzymanie otoczenia obiektu zabytkowego zgodnie z historycznym zagospodarowaniem, w tym ochronę walorów ekspozycyjnych,
- wykorzystanie na cele użytkowe wyłącznie w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości.

W stosunku do obiektów wskazanych do ujęcia w Gminnej Ewidencji Zabytków wskazanych w części dotyczącej uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego ustala się:

- obowiązek zachowania historycznej formy w zakresie bryły, kształtu, geometrii dachu oraz zastosowanych rozwiązań materiałowych,
- ograniczenie działań w zakresie zmiany gabarytów lub proporcji otworów i artykulacji elewacji, które mogą mieć wpływ na stan zachowania lub zmianę wyglądu zabytku,
- zachowania skali nowej zabudowy w celu ochrony charakterystycznych sylwet jednostek osadniczych,
- ograniczenie robót ziemnych, niwelacji terenu oraz zmian charakteru dotychczasowej działalności mogących doprowadzić do przekształcenia lub zniszczenia stanowisk archeologicznych.

Strategia Rozwoju Społeczno - Gospodarczego Gminy Skwierzyna na lata 2016 - 2022

Wizja rozwoju Gminy Skwierzyna:

Gmina Skwierzyna w 2022 roku to miejsce, gdzie warto mieszkać, pracować, uczyć się, rozwijać biznes i wypoczywać. Gmina gwarantuje wysoką jakość życia i nowoczesny system usług publicznych. Jako miasto otwarte Skwierzyna w 2022 roku będzie ważnym ośrodkiem rekreacji i wypoczynku, opierając swoją atrakcyjność osiedleńczą o unikatowe dziedzictwo kultury, historii i przyrody, a także wykorzystując szanse wynikające z procesów suburbanizacji Gorzowa Wielkopolskiego.

Poniżej przedstawiono cele i kierunki działań odnoszące się bezpośrednio do przedmiotowego opracowania:

Cel strategiczny 2 Rozwój infrastruktury dla podniesienia jakości życia, wzrostu atrakcyjności osiedleńczej przy zachowaniu dziedzictwa przyrody

2.5 Rewitalizacja przestrzeni gminnej

Rewitalizacja rynku miejskiego

Rewitalizacja parków

Remont elewacji zabytkowych kamienic

Modernizacja targowiska miejskiego

2.7 Budowa nowoczesnego zaplecza dla wypoczynku, rekreacji i turystyki

Rozbudowa sieci ścieżek rowerowych (m.in. połączenie z Deszcznem oraz Jezioro Głębokie)

Rewitalizacja nabrzeża Warty –II etap

Remont Stacji nad Wartą

Kąpielisko nad Obrą (w granicach miasta)

Promocja atrakcji turystycznych (foldery, mapy - banery, infopunkty, imprezy promocyjne)

Wodowanie łodzi w Wiejcach i innych miejscach nad Wartą

Rozbudowa bazy noclegowej – pokoje gościnne w OSiR

Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Skwierzyna

Założenia planu zostały uchwalone przez Radę Miasta i Gminy Skwierzyna uchwałą nr XXI/171/08 z dnia 8 lipca 2008 roku. w rozdziale 5 pt. „Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków”, wprowadzono zapisy dotyczące:

- ochrony dziedzictwa archeologicznego

§ 9 ust. 1 zapisano, że na terenach objętych planem „ochrona zabytków obejmuje zobowiązanie osób prowadzących roboty budowlane i ziemne” w przypadku ujawnienia w trakcie prac przedmiotu, który posiada cechy zabytku, do wstrzymania wszelkich prac, mogących uszkodzić lub zniszczyć znalezisko, do czasu wydania przez organ ochrony zabytków odpowiednich zarządzeń, zabezpieczenia odkrytego

przedmiotu oraz niezwłocznego powiadomienia o tym fakcie Burmistrza Skwierzyny oraz Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W ust. 2 wprowadzono zapis, iż na obszarach, gdzie zlokalizowane są stanowiska archeologiczne i zabytki wpisane do rejestru zabytków dla wszystkich prac ziemnych należy zapewnić nadzór archeologiczny i uzyskać na ten nadzór decyzje zezwalająca Konserwatora Zabytków.

- ochrony obszarów historycznej zabudowy na terenie gminy

W rozdz. 5 § 9 pkt. 3 „W przypadku sąsiedztwa terenów inwestycyjnych z historyczną zabudową kształtowanie nowej zabudowy wymaga poszanowania charakterystycznych dla danego terenu form i parametrów przestrzennych”, stwierdzając dalej, że skalę i charakter nowej zabudowy należy łączyć pod względem rozwiązań architektonicznych w sposób harmonijny z zabudową posiadającą wartości historyczne typowe dla danego obszaru, z zachowaniem istniejącej linii zabudowy, pokrycia dachowego materiałami historycznie występującymi na obszarze w tym dachówki ceramicznej lub cementowej w kolorze ceramiki naturalnej lub łupku.

Ponadto w rozdziale 3 § 7 „Zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego” podkreślono m.in. konieczność zachowania linii zabudowy i gabarytów budynków, w tym wysokości, formy dachu i układu kalenicy, stosowania zasady dotyczącej budynków, które w ramach jednego przedsięwzięcia inwestycyjnego muszą być ujednolicone pod względem formy oraz wprowadzono zakaz lokalizacji wolnostojących obiektów tymczasowych w postaci obiektów- blaszanych, kontenerowych z wyjątkiem okresu budowy, a także stosowania betonowych płotów oraz pełnego muru z wyjątkiem cmentarzy i terenów przemysłowych.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy

5.2.1. Charakterystyka ogólna Gminy Skwierzyna

Gmina Skwierzyna położona jest w zachodniej części Polski, w województwie lubuskim, w północnej części powiatu międzyrzeckiego. Jest to gmina miejsko - wiejska, której siedzibą jest miasto Skwierzyna, położone na pograniczu Pojezierza Wielkopolskiego i Pradoliny Toruńsko - Eberswaldzkiej, przy ujściu rzeki Obry do Warty. W jej skład wchodzi 7 sołectw (obejmujących swym zasięgiem 9 wsi). Są to:

Dobrojewo,

Gościnowo,

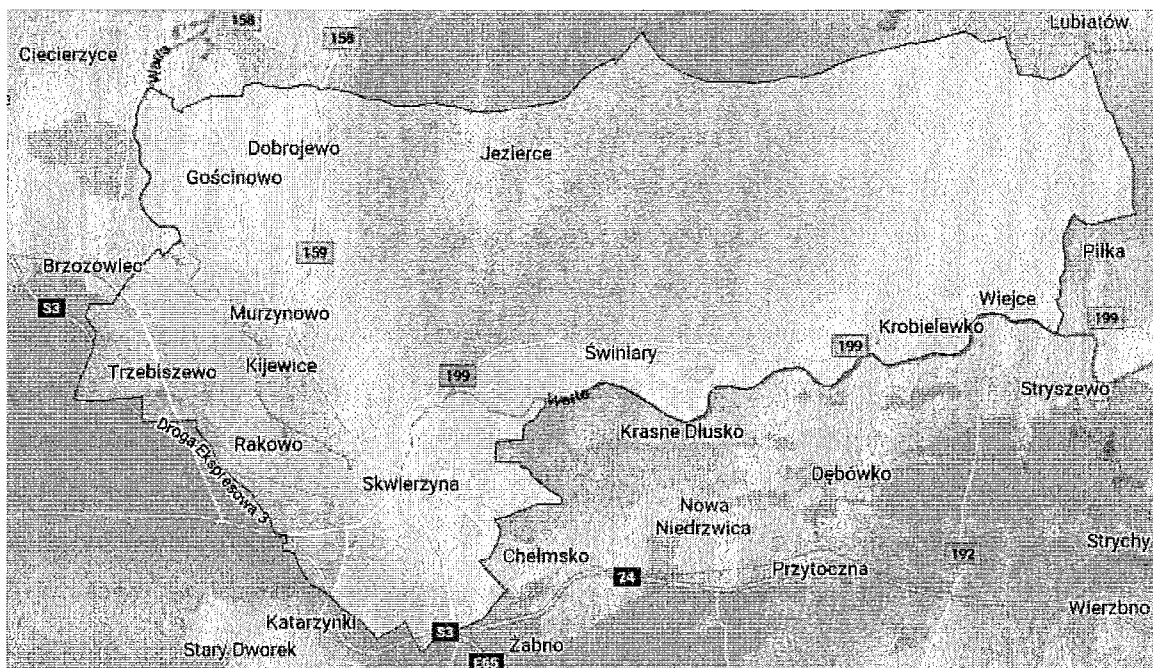
Krobielewko,

Murzynowo,

Świniary,

Trzebiszewo,

Wiejce.

Rysunek 1. Granice administracyjne Gminy Skwierzyna.

Źródło: <https://www.google.pl/maps/place/Skwierzyna>

Obszary wiejskie gminy Skwierzyna rozciągają się na północ od miasta. Największym i najbardziej zaludnionym wśród sołectw gminy jest Murzynowo, z kolei najdalej wysuniętym na wschód i najmniej zaludnionym – sołectwo Wiejce.

Większość (niemal 80%) mieszkańców gminy zamieszkuje na terenach miejskich (w mieście Skwierzyna). Siedziba gminy położona jest w stosunkowo niedalekiej odległości od większych miast, jak Gorzów Wielkopolski – 28 km (ponadto w latach 1975 - 1998 gmina położona była w województwie gorzowskim), Zielona Góra – 86 km (w latach 1950 -1975 miasto Skwierzyna administracyjnie należało do województwa zielonogórskiego) czy stolica Wielkopolski – w której Skwierzyna osadzona jest historycznie i kulturowo – Poznań (105 km). Ze Skwierzyny jest również blisko do oddalonego o 82 km niemieckiego Frankfurtu nad Odrą oraz przejść granicznych w Kostrzynie nad Odrą – 70 km, Słubicach – 80 km i Świecku – 90 km. Ze stolicą Niemiec, Berlinem, dzieli Skwierzynę zaledwie 150 km.

Atrakcje turystyczne

Na terenie Gminy Skwierzyna istnieje możliwość spędzania aktywnie wolnego czasu dzięki licznym szlakom rowerowym czy też nordic walking.

Szlaki rowerowe

Wszystkie szlaki w Gminie Skwierzyna są oznakowane za pomocą tabliczek informacyjnych, które na skrzyżowaniach i rozjazdach zawierają informację o odległościach.

Szlak zielony – ponadregionalny Lubiatów – Krasne Dłusko

Na terenie Gminy Skwierzyna przebiega przez: Wiejce, Krobielewko, Skrzynicę, Nowy Dwór, Świniary, Skwierzyna Gaj – punkt widokowy, Skwierzyna Rynek.

W gminie Skwierzyna długość szlaku wynosi - 34,6 km

Szlak żółty – ponadregionalny Warcin – Zamyślin

Na terenie Gminy Skwierzyna przebiega przez: Warcin, Gościno, Dobrojewo, Jezierce, Krobielewko, Wiejce.

W gminie Skwierzyna długość szlaku wynosi - 30,2 km

Szlak czerwony – euroregionalny Santok – Chelmsko

Na terenie Gminy Skwierzyna przebiega przez: Osetnica ("Dębiniec"), Warcin, Murzynowo –Kijewice-

Skwierzyna Gaj – Skwierzyna rynek – Skwierzynka - Chelmsko.

W gminie Skwierzyna długość szlaku wynosi 24,8 km

Szlak niebieski – międzygminny, przebieg szlaku: Skwierzyna Dworzec PKP – Lisia Góra (Gmina Bledzew), długość szlaku – 6km

Szlak złoty – międzygminny, przebieg szlaku: Skwierzyna Rynek – Rakowo – Kolonia Brzozowiec. Długość szlaku 14,3 km

Szlak czarny – międzygminny, przebieg szlaku: Skwierzyna rynek – Skwierzyna Gaj, Jezierce, Lipki Wielkie. Długość szlaku 17,4 km

Szlak łącznikowy Trzebiszewo – połączenie ze szlakiem złotym. Długość szlaku – 1,6 km.

Szlaki nordic walking

Trasa nr 1 „Różanka długa”:

- Czas przejścia- 2h 1 min.
- Długość trasy- 10,7 km
- Stopień trudności trasy- łatwa (kolor zielony)

Trasa nr 2 „Różanka Krótka”:

- Czas przejścia- 1h 27 min.
- Długość trasy- 7,7 km
- Stopień trudności trasy- łatwa (kolor zielony)

Trasa nr 3 „Warcianka”:

- Czas przejścia- 1h 2 min.
- Długość trasy- 5,5 km
- Stopień trudności trasy- łatwa (kolor zielony)

Trasa nr 4 „Skwierzynianka”:

- Czas przejścia- 51 min.
- Długość trasy- 4,5 km
- Stopień trudności trasy- łatwa/ trasa miejska (kolor złoty)

Trasa nr 5 „Obrzanka”:

- Czas przejścia- 1h 31 min.
- Długość trasy- 8,0 km
- Stopień trudności- średnia (kolor czerwony)

Sporty wodne

W granicach gminy znajduje się 39,5 km dolnego odcinka rzeki Warty – od 74,1 do 113,6 km. Uregulowane koryto rzeki stanowi szlak reglowy o szerokości 40 m (szerokość całkowita koryta to około 60 – 75 m).

Głębokość tranzytowa waha się w granicach od 0,9 metra do 1,60 metra. Wyróżniamy następujące kanały: Skwierzynka, Trzebiszewski, Stare Polichno, Dobrojewo, Gościno i Świniarski.

Rzeka posiada infrastrukturę umożliwiającą:

- kotwiczenie,
- żeglowanie jednostek pływających,
- cumowanie i holowanie,
- wiosłowanie,
- ruch jednostek pływających motorowych,
- organizację zawodów motorowodnych,
- używanie nart wodnych,
- nurkowanie,
- łowienie ryb,

Spływy kajakowe po Warcie

- najpopularniejszy rozpoczyna się w Skwierzynie (zejście do wody z przystani przy Hotelu-Restauracji „Dom nad Rzeką” lub Stacji Wodnej) następnie biegnie przez Santok do Gorzowa i Świerkocina i dalej do

Kostrzyna i ujścia Warty do Odry (ok. 64 km).

- Santok - Skwierzyna
- Międzychód - Skwierzyna
- Sieraków - Skwierzyna

Obra to drugi pod względem wielkości ciek wodny. W granicach gminy przebiega przedujściowy odcinek o długości 5,1 km. Szerokość koryta waha się w granicach 8-15 metrów, a głębokość 0,8-1,6 metra.

Rzeka posiada infrastrukturę umożliwiającą:

- kotwiczenie,
- wiosłowanie,
- nurkowanie,
- łowienie ryb,
- plażowanie i kąpiele,

Spływy kajakowe po Obrze:

- Stary Dworek-Skwierzyna
- Bledzew-Skwierzyna
- Międzyrzecz – Skwierzyna
- Skwierzyna do ujścia Obrzy do Warty

5.2.2. Zarys historii obszaru Gminy

Skwierzyna powstała prawdopodobnie w XII wieku jako osada rybacka i targowa położona w pobliżu przeprawy przez Wartę przy drodze handlowej ze Szczecina do Poznania.

W 1295 roku ówczesny król Polski, Przemysław II nadał osadzie nowy ustrój miejski, wzorowany na prawie magdeburskim, co uznaje się za początek funkcjonowania Skwierzyny jako miasta królewskiego. Po pożarze w 1400 roku prawa te utraciła, lecz już w 1406 roku zostały one odnowione przez Władysława Jagiełło, który nadał miastu też przywileje.

Położenie geograficzne i geopolityczne miasta powodowały, że Skwierzyna nigdy nie osiągnęła większego znaczenia politycznego i gospodarczego. Miasto wiele ucierpiało wskutek częstych przemarszów obcych wojsk - od przemarszu husytów na Nową Marchię w 1433 roku, poprzez Brandenburczyków, którzy je złupili w 1521 roku czy w XVII wieku kilkakrotnie Szwedzi a później kolejno wojska biorące udział w wojnie północnej oraz siedmioletniej. W 1768 roku Skwierzyna przejściowo znalazła się w rękach konfederatów barskich. Skwierzyna należała do Rzeczypospolitej do II rozbioru Polski, kiedy to w 1793 roku została włączona do Prus. w latach 1807 – 1815 należała przejściowo do Księstwa Warszawskiego.

Zabudowa Skwierzyny niszczona była przez liczne pożary [np. w 1712 roku, kiedy to miasto doszczętnie spłonęło, i ostatni wielki pożar w 1821 roku], zarazy i epidemie oraz liczne i dotkliwe powodzie. W XIX wieku miasto podlegało rozwojowi, spowodowanemu m.in. budową szosy z Berlina do Poznania, budową linii kolejowych oraz pierwszych zakładów przemysłowych [browaru, fabryki cygar etc.].

Po I wojnie światowej Skwierzyna pozostała w ramach państwa niemieckiego – była miastem granicznym, co wpłynęło niekorzystnie na jej kondycję gospodarczą, mimo uregulowania koryta Warty, budowy mostu i tamy przeciwpowodziowej na rzece. W latach 30-tych XX wieku zbudowano linię kolejową z Gubina do Krzyża, koszary wojskowe i flanki umocnień należących do Międzyrzeckiego Rejonu Umocnień. W dniu 30 stycznia 1945 roku Skwierzyna została zajęta przez wojska radzieckie; wskutek dewastacji i licznych podpałek miasto zostało poważnie zniszczone [szacunkowo od 50-75 %]. Ludność niemiecka opuściła wkrótce miasto; zaczęli tu napływać osadnicy polscy z różnych rejonów państwa polskiego. W latach 70. XX wieku rozebrano kamieniczki wokół rynku i w to miejsce wybudowano bloki mieszkalne.

5.2.3. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to świadectwo działalności mieszkańców danego regionu prowadzonej na przestrzeni wieków, dlatego najlepiej stanowi o jego tożsamości. Składa się z elementów przyrodniczych, ale przede wszystkim z wytworów i osiągnięć cywilizacyjnych człowieka. Są to zarówno pojedyncze obiekty i zespoły budowlane, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobrazy miejskie i wiejskie, kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców.

Podstawowymi elementami zachowanego dziedzictwa kulturowego są zabytkowe obiekty, układy przestrzenne i krajobrazowe, zespoły pałacowo – dworsko - parkowe oraz kościoły.

Architektura sakralna

Kościół ewangelicki, obecnie rzymsko - katolicki, fil. p.w. Niepokalanego Serca Marii Murzynowie, z 1 połowy XIX wieku (z lat 1834 - 1837, z wieżą i absydą dobudowanymi w 1883 lub 1893 r.), wpisany do rejestru zabytków – nr rej.: L - 318/A z 4.05.1971. Jest to kościół murowany, jednonawowy z węższym prezbiterium, oknami i blendami uskokowymi i dachem dwuspadowym. Reprezentuje styl arkadowy. Stolarka okienna i witraże kościelne są powojenne. W 2013 roku rozpoczęto remont wieży. Przed głównym wejściem rośnie dąb o obwodzie 480 cm.

Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja w Skwierzynie, z XVI-XIX wieku, wpisany do rejestru zabytków – nr rej.: L - 335/A z 16.03.1961 i z 22.10.1976. Pierwsze pośrednie wzmianki o jego istnieniu pochodzą z 1328 r. Początkowo z budowany był z drewna, lecz spłonął w jednym z pożarów, a na jego miejscu postawiono murowaną, późnogotycką świątynię, we wschodniej części rynku. W 1540 r. kościół przekazany został przez starostę międzyrzeckiego protestantom, a powrócił do parafii katolickiej w 1604 r. Dwa kolejne pożary miasta w 1624 i 1712 r. dosięgły również ten obiekt, zaś jego odbudowa stopniowo zmieniała pierwotny wygląd. Ostateczną formę uzyskał po generalnej przebudowie w latach 1861 - 1863. Trójnawowy korpus świątyni został podniesiony i przykryty nowymi sklepieniami krzyżowymi, ściany przelicowano i wykuto w nich nowe okna, wieża otrzymała ceglany hełm

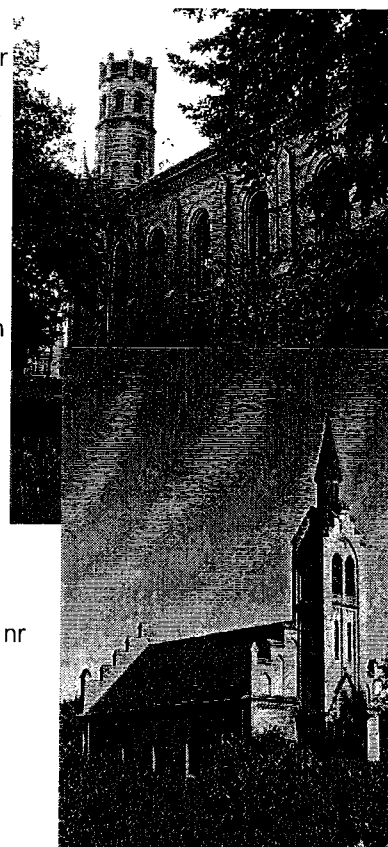

w kształcie stożka, co nadało kościołowi charakter neogotycki. W wyposażeniu kościoła zwraca uwagę XVIII - wieczny obraz Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych, przywieziony w 1945 r. z Kłewania (Matki Boskiej Kłewiańskiej), ołtarz główny i dwa ołtarze boczne neogotyckie oraz monumentalny krucyfiks z XVIII w. w kruchcie. W niszy nad wejściem głównym umieszczono barokową, kamienną figurę św. Mikołaja.

Kościół ewangelicki, obecnie rzymsko – katolicki filialny p.w. Najświętszego Zbawiciela w Skwierzynie, ul. 2 Lutego, z lat 1847-54, nr rej.: L-287/A z 3.06.2008 Obecny kościół filialny p.w. Zbawiciela – w przeszłości kościół ewangelicki, powstał w latach 1846 - 1854 w nowej części miasta, od południowo - zachodniej strony, fundowany przez państwo pruskie i króla Fryderyka Wilhelma IV. Założony na planie prostokąta, murowany z dwubarwnej cegły, jednonawowy z prezbiterium zamkniętym trójbocznie, zbudowany został w stylu neoromańskim z elementami neogotyckimi. Od południa znajduje się wolnostojąca, ośmioboczna wieża połączona arkadowym przedsionkiem z nawą kościoła. Wieżę wieńczy krenelaż z ośmioma sterczynami. Okna wieży oraz w elewacjach korpusu nawowego – w dwóch kondygnacjach – zamknięte, są półkolistce.

Ściany nawy i prezbiterium na profilowanym cokole, opięte skarpami i zwieńczone gzymsem. Po bokach węższego od nawy prezbiterium dobudowane zostały zakrystia i składzik – są one kryte dachami pulpityowymi, zaś nawa dwuspadowym.

Kościół ewangelicki, obecnie rzymsko - katolicki fil. p.w. MB Królowej Polski w Świniarach, z lat 70. XIX wieku, wpisany do rejestru zabytków – nr

rej.: 44

z 26.10.1976. Wieś wzmiankowana była już w 1394 r. Leży w dolinie Warty, na skraju Puszczy Noteckiej, ok. 7 km na północny wschód od Skwierzyny. Zabytkowy kościół zbudowany jest w stylu neogotyckim. Ponadto wieś posiada zabytkowy układ urbanistyczny z połowy XIX wieku, park krajobrazowy – podworski, z pomnikowymi dębami i stawem, założony w XVIII wieku, a na terenie dawnego folwarku mieści się oficyna dworska z 1911 r.

Architektura rezydencjonalna

Założenie pałacowo - parkowe wraz z folwarkiem w Murzynowie

– mieści się w południowo - zachodniej części miejscowości.

Budynki folwarczne usytuowane są wokół dwóch dziedzińców, do których prowadziły odrębne wjazdy z drogi wiejskiej. Zabudowania północnego dziedzińca sąsiadują bezpośrednio z kościołem, zaś przy dziedzińcu południowym wzniesiono pałac. Pierzeję południową dziedzińca stanowią spichlerz, gorzelnia i budynek mieszkalny. Za pałacem, od zachodu i południa, znajduje się park z dużym stawem.

Pałac wzniesiony został prawdopodobnie w połowie XIX wieku.

Budynek założony został na planie prostokąta z elewacją frontową po stronie wschodniej, dwukondygnacyjny, z wysoką piwnicą i poddaszem użytkowym. Od północy pałac połączony jest wąskim łącznikiem z niższą oficyną, również dwukondygnacyjną. Elewacja frontowa jest siedmioosiowa, symetryczna, z wejściem zaakcentowanym kolumnowym portykiem, zwieńczonym na piętrze tarasem.

Zachodnia, sześćoosiowa ogrodowa elewacja posiada zadaszony taras

w partii parteru. W bocznej, południowej elewacji dominuje trzyczęściowy wykusz, sięgający poddasza. Po jego obu stronach symetrycznie rozmieszczono cztery płaskorzeźby ze scenami antycznymi. Wszystkie elewacje mają zharmonizowane detale architektoniczne: gzyms między kondygnacyjny, koronujący, gzymsy nadokienne odcinkowe i opaski okienne. We wnętrzach zachowała się stolarka drzewiana ramowo - płycinowa z portalami, oryginalnymi okuciami, zamkami i klamkami, jedynie w wejściu głównym wymieniono drzwi na współczesne. Okna są prostokątne, skrzynkowe, dwudzielne, czteropolowe na piętrze i ośmiopolowe w parterze również są pierwotne.

Po upaństwowieniu majątku w 1945 roku zabudowania folwarczne przejęło PGR.

Zespół pałacowy w Wiejcach:

-pałac, 2 połowa XIX w., wpisany do rejestru zabytków - nr rej.: L-317/A z 6.05.1973

-park z terenem folwarku, wpisany do rejestru zabytków -nr rej.: L-62 z 4.09.2002

-rządówka, szach., 2 połowa XIX w., wpisany do rejestru zabytków -nr rej.: j.w.

Pałac otoczony rozległym parkiem krajobrazowym, którego naturalną granicę

stanowi rzeka Warta, położony jest w kierunku południowo-zachodnim od wsi Wiejce. Zabudowę wiejską od rezydencji oddzielał niegdyś zespół folwarczny rozlokowany wokół dziedzińca, z którego pozostał obecnie jedynie budynek ryglowej rządówki, adaptowany końcem XIX wieku ze spichlerza.

Od końca XIX wieku majątek należał do różnych rodów niemieckich, a przed I wojną światową przeszedł na własność rodziny von Benninngsen. W latach 30. XX wieku Oberleutnant Aleksander von Benninngsen rozbudował całe założenie. Dwór został powiększony o boczne ryzality, jednocześnie ujednolicono elewacje, a wnętrzom nadano nowe funkcje. Osiągnięto w ten sposób formę neobarokowego pałacu. Rozbudowano również sięgający rzeki Warty park oraz położone po północno-zachodniej stronie pałacu zabudowania folwarczne.

Po 1945 roku majątek przejęty został przez Skarb Państwa, w pałacu początkowo mieściła się szkoła, a na początku lat 70. zaadaptowany on został na ośrodek kolonijny. Aktualnie pałac wraz z nielicznymi zabudowaniami folwarku należą do prywatnego właściciela, który w latach 2001-2003 przeprowadził gruntowne prace rewaloryzacyjne, m.in. odtworzył oryginalną formę dachu, zniszczoną pożarem po 1945 roku oraz wykonał renowację zabytkowej, ryglowej rządcówki.

Dwukondygnacyjna bryła pałacu składa się z prostokątnego korpusu głównego, objętego przez dwa boczne ryzality, wysunięte poza linię fasad. W narożnikach ryzalitu południowego usytuowano dwie półkoliste baszty, zaś wejście główne akcentuje okazały portal i tympanon w zwieńczeniu z herbem von Benningsen.

Dach

w części centralnej jest dwuspadowy, natomiast na ryzalitach mansardowy. Na osi środkowej wieńczy go wieżyczka widokowa z kręconymi, metalowymi schodami.

Wnętrze pałacu ma układ dwuipółtraktowy ze środkowym, długim korytarzem. Wśród pozostałości pierwotnego wyposażenia wyróżniają się drewniana klatka schodowa z neobarokową balustradą i witrażami okiennymi w ryzalicie południowym oraz kominek kaflowy w sali balowej na piętrze.

Stojące nieopodal budynki folwarku uległy po 1945 roku całkowitej dewaloryzacji, dlatego rozebrano je i zastąpił innymi, o stosowniejszym wyrazie architektonicznym. Przy budynku rządcówki wzniesiono nowe zabudowania gospodarcze o konstrukcji ryglowej, naśladujące formą budynki historyczne. Ponadto podczas prac rewaloryzacyjnych, odtworzono i utrwalono kompozycję rozległego parku.

Okazały budynek pałacowy zajmuje centralną część założenia.

W założeniu pałacowo-parkowym w Wiejcach wyraźny jednak pozostaje związek pałacu z parkiem, w którym pałac jest dominantą układu, natomiast park w sensie funkcjonalnym i kompozycyjnym jest podporządkowany dawnej rezydencji pałacowej.

Park o powierzchni ok. 5,3 ha zajmuje południową część zespołu pałacowego, rozciągając się pomiędzy dziedzińcem dawnego folwarku i wałem przeciwpowodziowym, wyznaczającym jego południową granicę.

Wzdłuż dróg w obrębie parku drzewa stanowią alejowe układy –obecnie zachowane w niepełnej formie.

Drzewostan parku składa się z 48 gatunków drzew, spośród których największy udział mają dęby.

Po II wojnie światowej park pozostawał nieużytkowany i stopniowo ulegał zniszczeniu. Obecnie, po rewaloryzacji pałacu mieści się tutaj ekskluzywny hotel, a park jest uzupełnieniem funkcji, stanowiąc zarazem ozdobę założenia.

Układy urbanistyczne

Układ urbanistyczny miasta Skwierzyna, wpisany do rejestru zabytków – nr rej.: III - 11/58 z 16.04.1958 oraz 2176 z 31.01.1975.

Na szczególną uwagę zasługują kamienice przy ul. Marszałka Piłsudskiego, która potocznie zwana jest deptakiem, a większość budynków znajdujących się przy niej datowanych jest na lata 20 i 30 XIX wieku.

W Skwierzynie uwagę zwraca również budynek ratusza, zaprojektowany prawdopodobnie przez jednego z najśłynniejszych architektów niemieckich, Fryderyka Augusta Stulera z Berlina.

Budynek ratusza jest w stylu neorenesansowym, a oddany do użytku został w 1841 roku.

Układ urbanistyczny wsi Trzebiszewo, 1 połowa XIX w., wpisany do rejestru zabytków - nr rej.: 2115 z 6.05.1971. Wieś Trzebiszewo powstała w XIII w. Poza zabytkowym układem urbanistycznym znajduje się tu kościół św. Jana Nepomucena, o którym pierwsza wzmianka pochodzi z 1454 roku.

W roku 1604 istniał tu kościół pod wezwaniem św. Stanisława z pietą w ołtarzu głównym, który spłonął w 1778 roku, a rok później został odbudowany. W 1840 r. kościół spłonął ponownie w wielkim pożarze Trzebiszewa. W latach 1846 - 1848 powstała zaś obecna świątynia reprezentująca styl arkadowy.

Cmentarze i mogiły

Na terenie gminy Skwierzyna występuje szereg zewidencjonowanych cmentarzy w tym jeden wpisany do rejestru zabytków – cmentarz żydowski w Skwierzynie. Należy podkreślić, że zostały one zewidencjonowane na przełomie lat 80. i 90. XX wieku i część z nich praktycznie dziś nie istnieje tzn. nie zachowały się nawet w stanie szczątkowym mogiły czy nagrobki a założenie przestrzenne jest przekształcone lub nieczytelne. Dotyczy to cmentarza przykościelnego w Skwierzynie przy ul. Plebańskiej 1 czy cmentarza przykościelnego w Wiejcach. Również cmentarze w Skrzynicy, w Ocieszu [niem. Pechlige] czy w Wiejcach praktycznie nie

istnieją. Jest to najbardziej zagrożony pod względem konserwatorskim obszar.

Cmentarze te w przeważającej większości ewangelickie są nieczynne i niezagospodarowane, dlatego też ulegają stopniowej degradacji. Wiele z nich jest nieogrodzonych, stąd pozostałości starych nagrobków i metalowych krat z uwagi na łatwy dostęp osób postronnych są zagrożone kradzieżą. Tym bardziej, że miejscowa – napływowa ludność nie ma orientacji w zakresie ich historii i nie identyfikuje ich jako miejsc pamięci. Należy jednak podkreślić, że nie zauważa się śladów świadomej dewastacji.

Cmentarz żydowski, ul. Międzyrzeczka, początek XIX w., nr rej.: 416/92 z 2.11.1992. Cmentarz żydowski w Skwierzynie leży w południowej części miasta około 2 km od centrum, na wzgórzu przy drodze do Międzyrzeczka. Na niemieckich mapach wzgórze to jest opisane jako „Judenberg” (góra żydowska). Od północnej strony wzgórze cmentarne graniczy z dawnym cmentarzem ewangelickim (obecnie komunalny).

Powierzchnia cmentarza wynosi 2,35 ha, a po rekonstrukcji dokonanej w czerwcu 2002 r. doliczono się

na nim 247 płyt nagrobnych. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1736 r.

Skwierzyński cmentarz żydowski jest największym w województwie lubuskim, zarówno ze względu na obszar, jak i ilość całkowicie lub częściowo zachowanych macew. Wiadomo, że cmentarz służył za miejsce pochówku również Żydom z pobliskiego Murzynowa.

Płyty nagrobne pokryte są inskrypcjami jedno lub dwustronnymi w języku hebrajskim i niemieckim, przy czym z wyjątkiem kilku płyt nagrobnych posiadających tylko niemieckie napisy, pozostałe posiadają inskrypcje hebrajskie bądź hebrajskie i niemieckie. Zachowało się około 20% macew z inskrypcjami dwustronnymi.

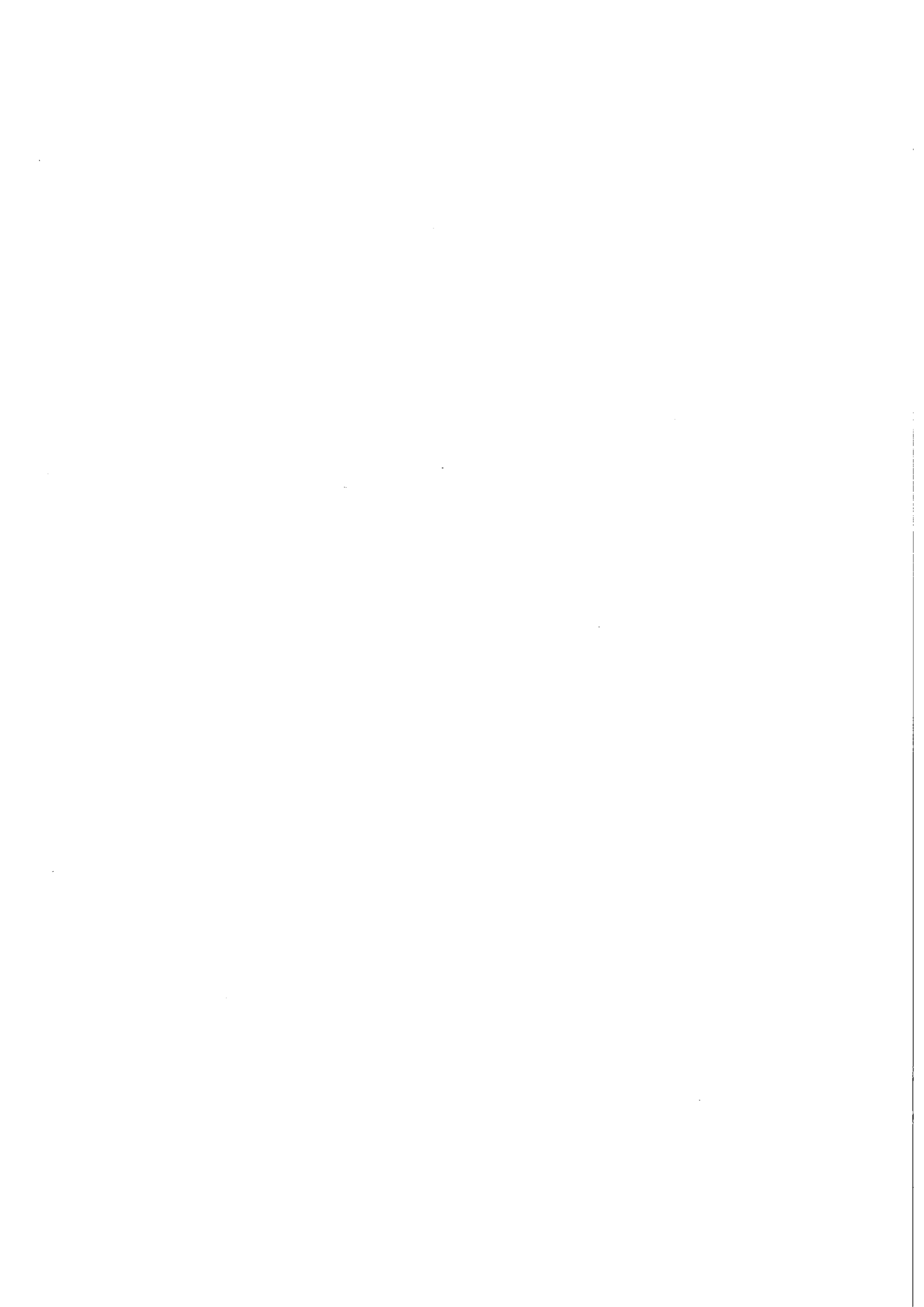
5.2.3. Zestawienie obiektów z terenu Gminy wpisanych do Rejestru Zabytków Województwa Lubuskiego

Wykaz zabytków na terenie Gminy Skwierzyna wpisanych do Rejestru Zabytków Województwa Lubuskiego przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 1. Wykaz zabytków na terenie Gminy Skwierzyna wpisanych do Rejestru Zabytków Województwa Lubuskiego.

Objekt	Miejscowość	Adres	Numer rejestru zabytków	Data wydania decyzji/zawiadomienia
Kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. fil. p.w. Niepokalanego Serca Marii	Murzynowo		2106 L-318/A	04.05.1971 07.05.2009
Spichlerz	Skwierzyna	B. Prusa 1	2111 L-346/A	04.05.1971 02.10.2009
Cmentarz żydowski	Skwierzyna	ul. Międzyrzeczka	KOK-I-416/92	02.11.1992
Kamienica	Skwierzyna	Ul. Rynek 6	L-1/99	30.03.1999
Kościół par. p.w. św. Mikołaja	Skwierzyna		193 KOK-I-21/76 L-335/A	16.03.1961 22.10.1976 15.07.2009
Dom mieszkalny	Skwierzyna	Ul. Rynek 23	600	20.06.2008
Zespół urbanistyczny – krajobrazowy	Skwierzyna		86 2176/75	16.04.1958 31.01.1975
Kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. fil. p.w. Najświętszego Zbawiciela	Skwierzyna		L-287/A	03.06.2008
Kościół filialny p.w. MB Królowej Polski	Świniary		KOK-I-44/76	26.10.1976
Układ urbanistyczny wsi Trzebiszewo	Trzebiszewo		2115	06.05.1971
Pałac	Wiejce		2116 L-317/A	06.05.1973 05.05.2009
Park, relikw folwarku oraz budynek rządcówki (d. spichlerza) z zespołu pałacowo – parkowo – folwarcznego	Wiejce		L-62	04.09.2002

Źródło: Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków.

Zakres i formy ochrony oraz opieki nad zabytkami rejestrowymi przez ich właścicieli i użytkowników reguluje przede wszystkim ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.) oraz akty wykonawcze do ustawy, w tym m.in. rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych.

Obowiązek zgodnego z przepisami użytkowania i zarządzania obiektem zabytkowym spoczywa na jego właścicielu lub posiadaczu. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Niezależnie od w/w obowiązków użytkownik zabytku jest zobowiązany zawiadomić służby konserwatorskie o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie zabytków, pozwolenia konserwatorskiego wymaga:

    prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;

    wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;

    prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;

    prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;

    prowadzenie badań archeologicznych;

    przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;

    trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;

    dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;

    zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;

    umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów,

    podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru;

    poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Prace mające charakter bieżącej konserwacji, np. odświeżanie ścian we wnętrzu obiektu bez zmiany ich kolorystyki i wymiany tynków, miejscowa wymiana instalacji np. gniazd elektrycznych, kranów itp., wymiana powojennego wystroju wewnątrz bez naruszania zabytkowej substancji obiektu, nie wymagają uzyskania

pozwolenia konserwatorskiego, jedynie zgłoszenia właściwemu konserwatorowi. Właściciel lub posiadacz zabytku może wystąpić do właściwego konserwatora zabytków o wydanie w formie pisemnej zaleceń konserwatorskich, pomocnych w przygotowaniu dokumentacji projektowej czy sformułowaniu zakresu planowanych prac. Zalecenia konserwatorskie mają na celu określenie sposobu korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także określenie zakresu dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

5.2.4. Zestawienie obiektów z terenu Gminy Skwierzyna wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków

Ewidencja zabytków, w brzmieniu w/w Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 282 ze zm.), art. 21, jest podstawą dla sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Ewidencja zabytków jest uporządkowanym zbiorem opracowań, wykonywanym wg jednorodnych wzorców, stanowiącym podstawowe informacje o obiektach zabytkowych. Krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków prowadzi Generalny Konserwator Zabytków. Wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Natomiast gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków prowadzi wójt (burmistrz, prezydent miasta) danej gminy.

Za kryteria decydujące o wpisie obiektu do ewidencji przyjęto:

- czas powstania – nie później niż lata 50 XX w.;
- stopień zachowania walorów zabytkowych;
- funkcję obiektu i wpływ jego formy na ogólny charakter zabudowy miejscowości;
- wartość historyczną, artystyczną i naukową.

Obszarem zdecydowanie najbardziej nasyconym substancją zabytkową jest teren miasta Skwierzyna w ramach układu urbanistycznego objętego ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa lubuskiego.

Większość obiektów to domy lub kamienice pochodzące w przeważającej większości z XIX stulecia lub z początków XX wieku.

Tereny wiejskie gminy posiadają znacznie mniejsze walory zabytkowe. Wyróżnia się tutaj miejscowość Trzebiszewo, która posiada układ wpisany do rejestru zabytków województwa lubuskiego i zachowała historyczne rozplanowanie zabudowy i sieci drogowej. Interesujący układ ruralistyczny owalnicy znajduje się także w Murzynowie, gdzie szczególną uwagę należy zwrócić na zespół pałacowo - folwarczny wpisany do gminnej ewidencji zabytków. Pozostałe zespoły folwarczne istniejące niegdyś na terenie gminy praktycznie w całości utraciły walory zabytkowe – związane jest to z wyburzeniami poszczególnych budynków oraz zmianą ich funkcji i związanymi z tym przebudowami. Charakterystycznym typem osadnictwa na terenie gminy były osady olęderskie jednak niewiele z nich zachowało swój pierwotny charakter – wpisane zostały one do gminnej ewidencji zabytków i podlegają ochronie. Charakterystycznym elementem związanym z bliskością Puszczy Noteckiej jest obecność leśniczówek, najcenniejsze ich przykłady zostały objęte ochroną. Na uwagę zasługuje też domek myśliwski wraz z budynkami gospodarczymi w osadzie Jezierce.

W gminnej ewidencji zabytków znajdują się również kościoły niewpisane do rejestru zabytków, a stanowiące historyczny element zabudowy wsi (np. w Dobrojewie, Krobielewkę czy Wiejcach)

W GEZ znalazły się również obiekty małej architektury w postaci kapliczek przydrożnych, figur przydrożnych, a także głazy pamiątkowe lub orientacyjne. Niewykluczone, iż podobnych obiektów na terenie gminy jest więcej i w ramach realizacji niniejszego programu warto zbadać ten temat dokładniej. Ważnym elementem gminnej ewidencji zabytków są też zabytkowe cmentarze, głównie ewangelickie, ale też i rzymsko-katolickie, nadal użytkowane.

Tabela 2. Wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Skwierzyna.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Datowanie
1	Skwierzyna	Układ urbanistyczny miasta		XIV, XIX w.

		– Zespół Urbanistyczno - Krajobrazowy		
2	Skwierzyna	Kościół filialny p.w. Najświętszego Zbawiciela	2 Lutego	1847-1854
3	Skwierzyna	Plebania	Plebańska 1	1 ćw. XX w.
4	Skwierzyna	Kościół Parafialny p.w. św. Mikołaja	Plebańska	kon. XV w.
5	Skwierzyna	Kaplica cmentarna	Międzyrzecka 17	I. 20.-30. XX w.
6	Skwierzyna	Cmentarz przykościelny	Plebańska 1	XV w.
7	Skwierzyna	Cmentarz	2 Lutego 24	pocz. XIX w.
8	Skwierzyna	Cmentarz	Batorego	pocz. XIX w.
9	Skwierzyna	Cmentarz komunalny	Międzyrzecka	poł. XIX w.
10	Skwierzyna	Cmentarz żydowski – Begräbnisplatz - Kirkut	Międzyrzecka	pocz. XIX w.
11	Skwierzyna	Cmentarz	Sobieskiego 13a	pocz. XIX w.
12	Skwierzyna	Cmentarz - Bledzewski Młyn (Oberski Młyn)	Oberski Młyn	pocz. XIX w.
13	Skwierzyna	Cmentarz wojenny	61 Brygady	poł. XIX w.
14	Skwierzyna	Park pocmentarny	Jagiełły-Łokietka	XIX w.
15	Skwierzyna	Park	Konstytucji 3 Maja	I. 20.-30. XX w.
16	Skwierzyna	Internat Zespołu Szkół	2 Lutego 24	1 ćw. XX w.
17	Skwierzyna	Budynek szkoły	2 Lutego 24	1 ćw. XX w.
18	Skwierzyna	Zespół szkoły	2 Lutego 23	I. 20. XX w.
19	Skwierzyna	Budynek Ochotniczej Straży Pożarnej	Drzymały 1	I. 20. XX w.
20	Skwierzyna	Poczta	2 Lutego 3	I. 70. XIX w.
21	Skwierzyna	Dworzec PKP	Dworcowa	4 ćw. XIX w.
22	Skwierzyna	Zespół stacji kolejowej	Dworcowa	4 ćw. XIX w.
23	Skwierzyna	Budynek administracyjno - socjalny	Dworcowa	4 ćw. XIX w.
24	Skwierzyna	Zakład uzdatniania wody Miejski Zakład Wodociągowy	Gorzowska 23	I ćw. XX w.
25	Skwierzyna	Pawilon dróżnika	Gorzowska	I. 30. XX w.
26	Skwierzyna	Trafostacja	Matejki	I. 20.-30. XX w.
27	Skwierzyna	Liceum Ogólnokształcące im. I. Sandler	Mickiewicza 1	1 ćw. XX w.
28	Skwierzyna	Zespół Szkół Technicznych im. S. Lema	Poznańska 1	4 ćw. XIX w.
29	Skwierzyna	Zespół Szkół Technicznych im. S. Lema – sala gimnastyczna	Poznańska 1	4 ćw. XIX w.
30	Skwierzyna	Wieża ciśnień	Poznańska	I. 30. XX w.
31	Skwierzyna	Ratusz staromiejski	Rynek 1	1840-1841
32	Skwierzyna	Trafostacja	Sobieskiego	I. 30. XX w.
33	Skwierzyna	Szpital	Szpitalna 5	Kon. XIX w.
34	Skwierzyna	Skwierzyński Ośrodek Kultury	Teatralna 5	1 ćw. XX w.
35	Skwierzyna	Most drogowy nad terenem zalewowym	Teren zalewowy Warty na drodze Skwierzyna - Drezdenko	1916/1992
36	Skwierzyna	Stacja Kolejowa Skwierzyna	Skwierzyna Gaj	1880-1930

37	Skwierzyna	Budynek mieszkalny kolejarzy	Chrobrego 19	Ok. 1930
38	Skwierzyna	Koszary – zespół zabudowy	Ul. 61 brygady	Lata 30. XX w.
39	Skwierzyna	Nadleśnictwo	2 Lutego 2	4 ćw. XIX w.
40	Skwierzyna	budynek mieszkalno-gospod.	2 Lutego 3	1 ćw. XX w.
41	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	2 Lutego 4	1 ćw. XX w.
42	Skwierzyna	Willa	2 Lutego 5	1 ćw. XX w.
43	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	2 Lutego 6	4 ćw. XIX w.
44	Skwierzyna	Willa	2 Lutego 9	Kon. XIX w.
45	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	2 Lutego 10	1 ćw. XX w.
46	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	2 Lutego 11	4 ćw. XIX w.
47	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	2 Lutego 12	4 ćw. XIX w.
48	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	2 Lutego 13	4 ćw. XIX w.
49	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	2 Lutego 14	4 ćw. XIX w.
50	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	2 Lutego 14a	4 ćw. XIX w.
51	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	2 Lutego 18	1 ćw. XX w.
52	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	2 Lutego 19	1 ćw. XX w.
53	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	2 Lutego 20	1 ćw. XX w.
54	Skwierzyna	Budynek administracyjny	2 Lutego 21	1 poł. XIX .
55	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	2 Lutego 22	1 poł. XIX .
56	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Arciszewskiego 1	4 ćw. XIX w.
57	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Armii Krajowej 2	4 ćw. XIX w.
58	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Armii Krajowej 3	Poł. XIX w.
59	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Armii Krajowej 4	Poł. XIX w.
60	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Armii Krajowej 5	3 ćw. XIX w.
61	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Armii Krajowej 6	4 ćw. XIX w.
62	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Armii Krajowej 7	4 ćw. XIX w.
63	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Armii Krajowej 10	Kon. XIX w.
64	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Armii Krajowej 11	3 ćw. XIX w.
65	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Batorego 5	3 ćw. XIX w.
66	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Batorego 12	3 ćw. XIX w.
67	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Batorego 13	3 ćw. XIX w.
68	Skwierzyna	Budynek szkoły – Gimnazjum im. Wł. Jagiełły	Batorego 14	4 ćw. XIX w.
69	Skwierzyna	Ośrodek Pomocy Społecznej	Batorego 15	4 ćw. XIX w.
70	Skwierzyna	Budynek mieszkalno - usługowy	Chrobrego 6	1908
71	Skwierzyna	Budynek usługowy	Chrobrego 6B	4 ćw. XIX w.
72	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Chrobrego 10	1906
73	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Chrobrego 17	1 poł. XIX w.
74	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Chrobrego 18	4 ćw. XIX w.
75	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Chrobrego 21	1 ćw. XX w.
76	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Chrobrego 23	3 ćw. XIX w.
77	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Chrobrego 24	3 ćw. XIX w.
78	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Chrobrego 26	poł. XIX w.
79	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Chrobrego 27	1 poł. XIX w.
80	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Chrobrego 35	XIX / XX w.
81	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Czerwonego Krzyża 1	3 ćw. XIX w.
82	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Czerwonego Krzyża 5	poł. XIX w.
83	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Czerwonego Krzyża 6	4 ćw. XIX w.
84	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Czerwonego Krzyża 7	Poł. XIX w.

85	Skwierzyna	Kamienica mieszcząńska	Czerwonego Krzyża 9	4 ćw. XIX w.
86	Skwierzyna	Kamienica mieszcząńska	Czerwonego Krzyża 10	1 ćw. XIX w.
87	Skwierzyna	Kamienica mieszcząńska	Czerwonego Krzyża 11	4 ćw. XIX w.
88	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Dąbrowskiego 1	3 ćw. XIX w.
89	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Dąbrowskiego 2	3 ćw. XIX w.
90	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Dąbrowskiego 3	3 ćw. XIX w.
91	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Dąbrowskiego 4	3 ćw. XIX w.
92	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Dąbrowskiego 12	3 ćw. XIX w.
93	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Demokratyczna 2	I. 20. XX w.
94	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Demokratyczna 3	4 ćw. XIX w.
95	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Demokratyczna 4	4 ćw. XIX w.
96	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Drzymały 2	4 ćw. XIX w.
97	Skwierzyna	Willa	Garncarska 4	I. 30. XX w.
98	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Garncarska 6	poł. XIX w.
99	Skwierzyna	Willa	Gimnazjalna 1	I. 30. XX w.
100	Skwierzyna	Elewator zbożowy	Głowackiego	Pocz. XX w.
101	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Gorzowska 6	1 ćw. XX w.
102	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Gorzowska 8	1 ćw. XX w.
103	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Gorzowska 10/11	1 ćw. XX w.
104	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Gorzowska 16	4 ćw. XIX w.
105	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Gorzowska 18	I. 30. XX w.
106	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Gorzowska 29	4 ćw. XIX w.
107	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Grunwaldzka 10	I. 20.-30. XX w.
108	Skwierzyna	Kamienica mieszcząńska	Jagiełły 3	4 ćw. XIX w.
109	Skwierzyna	Kamienica mieszcząńska	Jagiełły 5	3 ćw. XIX w.
110	Skwierzyna	Kamienica mieszcząńska	Jagiełły 5a	XIX / XX w.
111	Skwierzyna	Kamienica mieszcząńska	Jagiełły 6	1901 r.
112	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Jagiełły 7	1 poł. XIX w.
113	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Jagiełły 8	1 poł. XIX w.
114	Skwierzyna	Budynek gospodarczy	Jagiełły 8	1 poł. XIX w.
115	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Jagiełły 9	1 poł. XIX w.
116	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Jagiełły 10	3 ćw. XIX w.
117	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Jagiełły 11	Poł. XIX w.
118	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Jagiełły 12	3 ćw. XIX w.
119	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Jagiełły 13	Poł. XIX w.
120	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Jagiełły 14	1 ćw. XX w.
121	Skwierzyna	Budynek gospodarczy	Jagiełły 14	4 ćw. XIX w.
122	Skwierzyna	Budynek gospodarczy	Jagiełły 14	4 ćw. XIX w.
123	Skwierzyna	Dawny budynek szkoły	Jagiełły 15	Kon. XIX w.
124	Skwierzyna	Dawny budynek szkoły	Jagiełły 16	4 ćw. XIX w.
125	Skwierzyna	Kamienica mieszcząńska	Jagiełły 19	4 ćw. XIX w.
126	Skwierzyna	Kamienica mieszcząńska	Jagiełły 20	4 ćw. XIX w.
127	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Jagiełły 27	Poł. XIX w.
128	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Jagiełły 29	1 poł. XIX w.
129	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Jagiełły 30	1 poł. XIX w.
130	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Jagiełły 37	XIX / XX w.
131	Skwierzyna	Kamienica mieszcząńska	Jagiełły 39	4 ćw. XIX w.

132	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Jaskólcza 11	kon. XIX w.
133	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Konopnickiej 1	Poł. XIX w.
134	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Konopnickiej 4	4 ćw. XIX w.
135	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Konopnickiej 5a	Pocz. XX w.
135	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Konopnickiej 6	1 ćw. XX w.
136	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Konopnickiej 7	1 ćw. XX w.
138	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Konopnickiej 23	I. 20. XX w.
139	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Konopnickiej 24	1 ćw. XX w.
140	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Konopnickiej 25	1 ćw. XX w.
141	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Konopnickiej 26	1 ćw. XX w.
142	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Konopnickiej 29	1 ćw. XX w.
143	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Kopernika 2	I. 30. XX w.
144	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Kopernika 4	I. 30. XX w.
145	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Kopernika 8	I. 30. XX w.
146	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Kopernika 9	I. 30. XX w.
147	Skwierzyna	Zespół bud. mieszkalnych	Kościuszki 1-8	1 ćw. XX w.
148	Skwierzyna	Zespół bud. mieszkalnych	Kościuszki 9-18	1 ćw. XX w.
149	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Krótką 1	I. 30. XX w.
150	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Matejki 1/ 2	I. 30. XX w.
151	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Matejki 3/ 4	I. 20.-30. XX w.
152	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Matejki 5/6	I. 20.-30. XX w.
153	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Matejki 7/ 8	I. 20.-30. XX w.
154	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Matejki 9/ 10	I. 20.-30. XX w.
155	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Mickiewicza 28	I. 20.-30. XX w.
156	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Mickiewicza 29	I. 20.-30. XX w.
157	Skwierzyna	Willa	Mickiewicza 30	I. 30. XX w.
158	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Mickiewicza 31/32	I. 20.-30. XX w.
159	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Międzyrzecka 1	4 ćw. XIX w.
160	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Międzyrzecka 4	4 ćw. XIX w.
161	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Międzyrzecka 9	I. 20.-30. XX w.
162	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Międzyrzecka 13	4 ćw. XIX w.
163	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Międzyrzecka 14	4 ćw. XIX w.
164	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Międzyrzecka 18	4 ćw. XIX w.
165	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Międzyrzecka 20	4 ćw. XIX w.
166	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Moniuszki 2	4 ćw. XIX w.
167	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Moniuszki 3	3 ćw. XIX w.
168	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Moniuszki 4	4 ćw. XIX w.
169	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Nowowiejskiego 2	I. 20. XX. w.
170	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Nowowiejskiego 3	4 ćw. XIX w.
171	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Nowowiejskiego 4	I. 20. XX. w.
172	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Nowowiejskiego 5	I. 20. XX. w.
173	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Ogrodowa 3	I. 20. XX. w.
174	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Paderewskiego 1	I.30. XX w.

175	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Paderewskiego 2	l.30. XX w.
176	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Paderewskiego 2a	l.30. XX w.
177	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Paderewskiego 8/ 9	l.30. XX w.
178	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Paderewskiego 10/11	l.30. XX w.
179	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Parkowa 1	4 ćw. XIX w.
180	Skwierzyna	Dom Dziecka	Parkowa 2	4 ćw. XIX w.
181	Skwierzyna	Dom Dziecka	Parkowa 2a	l. 20. XX w.
182	Skwierzyna	Państwowy Dom Dziecka	Parkowa 2b	1 ćw. XX w.
183	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Partyzancka 1	4 ćw. XIX w.
184	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Partyzancka 2	Poł. XIX w.
185	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Partyzancka 3	3 ćw. XIX w.
186	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Partyzancka 4	3 ćw. XX w.
187	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Piłsudskiego 5	Poł. XIX w.
188	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Piłsudskiego 6	1 poł. XIX w.
189	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Piłsudskiego 7	1 poł. XIX w.
190	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Piłsudskiego 8	4 ćw. XIX w.
191	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Piłsudskiego 9	4 ćw. XIX w.
192	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Piłsudskiego 10	4 ćw. XIX w.
193	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Piłsudskiego 13	4 ćw. XIX w.
194	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Piłsudskiego 19	
195	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Piłsudskiego 20	
196	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Piłsudskiego 24	
197	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Piłsudskiego 27	
198	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Piłsudskiego 28	
199	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Piłsudskiego 29	
200	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Piłsudskiego 30	
201	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Piłsudskiego 31	
202	Skwierzyna	Budynek mieszkalny – dawny spichlerz	Powstańców Wlkp. 3	
203.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Powstańców Wlkp. 5	4 ćw. XIX w.
204.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Powstańców Wlkp. 10	3 ćw. XIX w.
205.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Powstańców Wlkp 11.	4 ćw. XIX w.
206.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Powstańców Wlkp.26	4 ćw. XIX w.
207.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Powstańców Wlkp. 32	poł. XIX w.
208.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Powstańców Wlkp. 33	Poł. XIX w.
209.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Powstańców Wlkp.34	XIX / XX w.
210.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Powstańców Wlkp. 36	Poł. XIX w.
211.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Powstańców Wlkp. 38	1 poł. XIX w.
212.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Powstańców Wlkp. 40	4 ćw. XIX w.
213.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Powstańców Wlkp. 45	4 ćw. XIX w.
214.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Powstańców Wlkp. 47	4 ćw. XIX w.
215.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Powstańców Wlkp. 47a	poł. XIX w.
216.	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Poznańska 8	1 ćw. XX w.
217.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Poznańska 10	4 ćw. XIX w.
218.	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Poznańska 12	4 ćw. XIX w.
219	Skwierzyna	Spichlerz	Prusa 1	pocz. XIX w. kon. XIX w.
220	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Prusa 6	4 ćw. XIX w.
221	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Prusa 10	4 ćw. XIX w.
222	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Prusa 11/12	4 ćw. XIX w.

223	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Prusa 13/14	4 ćw. XIX w.
224	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 1	3 ćw. XIX w.
225	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 9	I. 20. XX w.
226	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 20	3 ćw. XIX w.
227	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 21	I. 20.-30. XX w.
228	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 24	4 ćw. XIX w.
229	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 25	1. Ćw. XXw.
230	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 26	I. 20.-30. XX w.
231	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 27	4 ćw. XIX w.
232	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 28	4 ćw. XIX w.
233	Skwierzyna	Willa	Przemysłowa 29	I. 30. XX w.
234	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 41	1 ćw. XX w.
235	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 43	4 ćw. XIX w.
236	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 44	1 ćw. XX w.
237	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 47	1 ćw. XX w.
238	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Przemysłowa 50	1 ćw. XX w.
239	Skwierzyna	Willa	Roosevelta 2	I. 30. XX w.
240	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Roosevelta 3	I. 20.-30. XX w.
241	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Roosevelta 4	I. 20.-30. XX w.
242	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Roosevelta 6	I. 20.-30. XX w.
243	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Roosevelta 7	I. 20.-30. XX w.
244	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Roosevelta 10	I. 20.-30. XX w.
245	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Roosevelta 13	I. 20.-30. XX w.
246	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Roosevelta 14	I. 20.-30. XX w.
247	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Roosevelta 16	I. 20.-30. XX w.
248	Skwierzyna	Stodoła	Roosevelta	XIX / XX w.
249	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Rynek 2	XIX / XX w.
250	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Rynek 4	4 ćw. XIX w.
251	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Rynek 5	4 ćw. XIX w.
252	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Rynek 6	1856 / 1 ćw. XX w.
253	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Rynek 7	2 poł. XIX w.
254	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Rynek 8	4 ćw. XIX w.
255	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Rynek 19	4 ćw. XIX w.
256	Skwierzyna	Kamienica mieszczańska	Rynek 21	4 ćw. XIX w.
257	Skwierzyna	Zespół zabudowy Fabryka Las Skwierzyna – Gorzów sp. z o.o.	Rzeźnicka 1	XIX / XX w.
258	Skwierzyna	Dawna Rzeźnia	Rzeźnicka 1	XIX / XX w.
259	Skwierzyna	Budynek Gospodarczy	Rzeźnicka 1	XIX / XX w.
260	Skwierzyna	Dawna Stajnia	Rzeźnicka 1	XIX / XX w.
261	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Rzeźnicka 5	4 ćw. XIX w.

262	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Sobieskiego 6	4 ćw. XIX w.
263	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Sobieskiego 7	1 ćw. XX w.
264	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Sobieskiego 15	I. 40. XX w.
265	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Sportowa 4	4 ćw. XIX w.
266	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Szpitalna 6	4 ćw. XIX w.
267	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Szpitalna 7	4 ćw. XIX w.
268	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Teatralna 2	4 ćw. XIX w.
269	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Teatralna 3	Przed 1914 r.
270	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Teatralna 7	1 ćw. XX w.
271	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Teatralna 8	I. 20. XX w.
272	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Teatralna 9	I. 20. XX w.
273	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Teatralna 10	
274	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Garnizonowa 13	I. 20.-30. XX w.
275	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Garnizonowa 18	I. 20.-30. XX w.
276	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Żeromskiego 5	I. 20.-30. XX w.
277	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Żeromskiego 7	I. 20.-30. XX w.
278	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Żeromskiego 8	1 ćw. XX w.
279	Skwierzyna	Budynek mieszkalny	Żeromskiego 9	1 ćw. XX w.
280	Dobrojewo	Kościół p.w. Św. Trójcy		1903 rok
281	Dobrojewo	Cmentarz ewangelicki		poł. XIX w.
282	Dobrojewo	Świątelnia wiejska		
283.	Dobrojewo	Dom	Nr 3	I. 30-te XX w.
284.	Dobrojewo	Budynek mieszkalny	Nr 4	1906 rok
285.	Dobrojewo	Dom	Nr 14	pocz. XX w.
286.	Dobrojewo	Dom	Nr 18	pocz. XX w.
287.	Dobrojewo	Dom	Nr 21	lata 30. XX w.
288.	Dobrojewo	Obora	Nr 21	1 ćw. XX w.
289.	Dobrojewo	Dom	Nr 24	pocz. XX w.
290.	Dobrojewo	Dom	Nr 27	pocz. XX w.
291.	Dobrojewo	Budynek gospodarczy	Nr 28	pocz. XX w.
292.	Dobrojewo	Dom	Nr 35	pocz. XX w.
293.	Dobrojewo	Stodoła	Nr 38	1 ćw. XX w.
294	Gościno	Cmentarz ewangelicki. ob. komunalny		pocz. XX w.
295	Gościno	Cmentarz ewangelicki, leśny		poł. XIX w.
296	Gościno	Cmentarz kalwiński		poł. XIX w.
297	Gościno	Pomnik poległych w I woj. św,	cmentarz komunalny	1920
298	Gościno	Transformator		I. 30 XX w.
299	Gościno	Remiza Osp		pocz. XX w.
300	Gościno	Stodoła	nr 1	I.20 XIX w.
301	Gościno	Dom	Nr 3	I. 90 XIX w.
302	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 3a	I. 90 XIX w.
303	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 5	I. 90 XIX w.
304	Gościno	Dom	nr 10	I.80 XIX w.
305	Gościno	Dom	nr 13	I. 10 XX w.
306	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 14	I.80 XIX w.
307	Gościno	Obora	nr 15	I. 90 XIX w.
308	Gościno	Stodoła	nr 15	I. 90 XIX w.

309	Gościno	Dom	nr 17	I. 80 XIX w.
310	Gościno	Stodoła	nr 19	I. 90 XIX w.
311	Gościno	Dom	nr 20	4 ćw. XIX w.
312	Gościno	Dom	nr 21	I.80 XIX w.
313	Gościno	Bud. Gosp.	nr 21	I.80 XIX w.
314	Gościno	Budynek gospodarczy/Stodoła	nr 22	k. XIX w.
315	Gościno	Dom, d. szkoła	nr 22	k. XIX w.
316	Gościno	Dom	nr 23	3 ćw. XIX w.
317	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 23	k. XIX w.
318	Gościno	Budynek gospodarczy/Obora	nr 25	I.90 XIX w.
319	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 29	k. XIX w.
320	Gościno	Dom	nr 29	k. XIX w.
321	Gościno	Dom	nr 30	I.90 XIX w.
322	Gościno	Obora	nr 30	I.90 XIX w.
323	Gościno	Stodoła	nr 30	I.90 XIX w.
324	Gościno	Stodoła	nr 32	I. 80 XIX w.
325	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 33	pocz. XX w.
326	Gościno	Dom	nr 33	pocz. XX w.
327	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 35	k. XIX w.
328	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 35	k. XIX w.
329	Gościno	Dom	nr 35	k. XIX w.
330	Gościno	Stodoła	nr 35	k. XIX w.
331	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 36	pocz. XX w.
332	Gościno	Dom	nr 39	3 ćw. XIX w.
333	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 39	k. XIX w.
334	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 41	XIX/XX w.
335	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 41	XIX/XX w.
336	Gościno	Dom	nr 41	XIX/XX w.
337	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 42	I. 30 XIX w.
338	Gościno	Dom	nr 42	I. 90 XIX w.
339	Gościno	Dom	nr 43	XIX/XX w.
340	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 44	XIX/XX w.
341	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 44	XIX/XX w.
342	Gościno	Dom	nr 44	XIX/XX w.
343	Gościno	Dom	nr 45	3 ćw. XIX w.
344	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 46	pocz. XX w.
345	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 46	pocz. XX w.
346	Gościno	Stodoła	nr 46	pocz. XX w.
347	Gościno	Dom	Nr 47	4 ćw. XIX w.
348	Gościno	Budynek gospodarczy	Nr 47	XIX/XX w.
349	Gościno	Dom	Nr 48	pocz. XX w.
350	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 48/50	pocz. XX w.
351.	Gościno	Stodoła	nr 49	I.20 XX w.
352.	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 49	I.30 XX w.
353.	Gościno	Dom	nr 50	I.80 XIX w.
354.	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 50	pocz. XX w.
355.	Gościno	Dom	nr 51	I.80 XIX w.
356.	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 52/53	k. XIX w.
357.	Gościno	Stodoła	nr 53	I. 20 XX w.
358.	Gościno	Dom	nr 54	1929 r.

359.	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 54	I. 80 XIX w.
360.	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 55	XIX/XX w.
361.	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 55	XIX/XX w.
362.	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 56a	1929 r.
363.	Gościno	Dom	nr 57	I.30 XX w.
364.	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 58	XIX/XX w.
365.	Gościno	Stodoła	nr 58	XIX/XX w.
366.	Gościno	Budynek gospodarczy	nr 58	XIX/XX w.
367.	Gościno	Dom	nr 58	XIX/XX w.
368.	Krobielewko	Historyczny układ ruralistyczny wsi		XVII w.
369.	Krobielewko	Park Dworski		Poł. XIX w.
370.	Krobielewko	Kościół fil. p.w. Najśw. Serca Pana Jezusa		1924 r.
371.	Krobielewko	Cmentarz leśny		3 ćw. XIX w.
372.	Krobielewko	Cmentarz komunalny		II połowa XIX w.
373.	Krobielewko	Kapliczka na cm. kom.		I. 50-te XX w.
374.	Krobielewko	Cmentarz ewangelicki		Poł. XIX w.
375.	Krobielewko	Cmentarz rodzinny		Poł. XIX w.
376.	Krobielewko	Remiza		1 ćw. XX w.
377.	Krobielewko	Poczta, część dawnego Urzędu Celnego + skład		I. 30-te XX w.
378.	Krobielewko	Dom, część dawnego Urzędu Celnego		I. 30-te XX w.
379.	Krobielewko	Dom, część dawnego Urzędu Celnego	Nr 37	I. 30-te XX w.
380.	Krobielewko	Dom	Nr 1	pocz. XX w.
381.	Krobielewko	Dom	Nr 2	kon. XIX w.
382.	Krobielewko	Obora	Nr 2	kon. XIX w.
383.	Krobielewko	Dom	Nr 6	pocz. XX w.
384.	Krobielewko	Dom	Nr 7	kon. XIX w.
385.	Krobielewko	Dom, d. szkoła	Nr 9	pocz. XX w.
386.	Krobielewko	Dom	Nr 13	1 ćw. XX w.
387.	Krobielewko	Dom	Nr 19	2 ćw. XX w.
388.	Krobielewko	Dom	Nr 23	pocz. XX w.
389.	Krobielewko	Dom	Nr 28	pocz. XX w.
390.	Krobielewko	Dom	Nr 31	1 ćw. XX w.
391.	Krobielewko	Dom, d. karczma	Nr 40	pocz. XX w.
392.	Krobielewko	Dom	Nr 41	I. 30-te XX w.
393.	Krobielewko	Dom	Nr 42	pocz. XX w.
394.	Krobielewko	Obora	Nr 43	1 ćw. XX w.
395.	Krobielewko	Dom	Nr 43	pocz. XX w.
396.	Krobielewko	Dom	Nr 44	pocz. XX w.
397.	Krobielewko	Dom	Nr 48	pocz. XX w.
398.	Krobielewko	Dom	Nr 49	pocz. XX w.
399.	Leszczyny	Dom, leśniczówka	nr 1	1 ćw. XX w.
400.	Leszczyny	Budynek gospodarczy	nr 1	pocz. XX w.
401.	Leszczyny	Dom	nr 2	1 ćw. XX w.
402.	Leszczyny	Głaz		kon. XIX w.
403.	Nadziejewki	cmentarz		XIX w.
404.	Skrzynica	Cmentarz ewangelicki	na przeciw nr 6, w	2 poł. XIX w

			lesie	
405	Skrzynica	Dom	nr 1	I.20 XX w.
406	Skrzynica	Dom	nr 3	k. XIX w.
407	Skrzynica	Stodoła	nr 3	pocz. XX w.
408	Skrzynica	Dom	nr 5	k. XIX w.
409	Skrzynica	Dom	nr 6	pocz. XX w.
410	Skrzynica	Dom	nr 9	k. XIX w.
411	Skrzynica	Dom	nr 12	4 ćw. XIX w.
412	Murzynowo	Układ ruralistyczny wsi - Owalnica		1316 r.
413	Murzynowo	Założenie folwarczne		XIX w.
414	Murzynowo	Kościół filialny p.w. Niepokalanego Serca NMP	ul. Kościelna	1837, 1883
415	Murzynowo	Cmentarz	ul. Skwierzyńska	poł. XIX w.
416	Murzynowo	Kapliczka przy cmentarzu	przy cmentarzu	I. 50, XX w.
417	Murzynowo	Brama	Folwark, ul. Kościelna	1 ćw. XX w.
418	Murzynowo	Obora	Folwark, ul. Kościelna	1 ćw. XX w.
419	Murzynowo	Budynek gospodarczy	Folwark, ul. Kościelna	4 ćw. XIX w.
420	Murzynowo	Obora starsza	Folwark, ul. Kościelna	4 ćw. XIX w.
421	Murzynowo	Stajnia obok pałacu	Folwark, ul. Kościelna	4 ćw. XIX w.
422	Murzynowo	Dom przy gorzelni	Folwark, ul. Kościelna 5	XIX/XX w.
423	Murzynowo	Gorzelnia	Folwark, ul. Kościelna	XIX/XX w.
424	Murzynowo	Spichlerz	obok folwarku	4 ćw. XIX w.
425	Murzynowo	Park	obok pałacu	poł. XIX w.
426	Murzynowo	dom, d. stacja PKP	ul. Skwierzyńska 34	1935 r.
427	Murzynowo	Pałac	ul. Kościelna nr 7	4 ćw. XIX w.
428.	Murzynowo	Oficyna	ul. Kościelna nr 9	pocz. XX w.
429.	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 10	pocz. XX w.
430.	Murzynowo	Dom, d. dom ogrodnika	ul. Kościelna 11	pocz. XX w.
431.	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 12	I. 30 XX w.
432.	Murzynowo	Dom i remiza strażacka	ul. Kościelna 13	I. 30. XX w.
433.	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 14	XIX/XX w.
434.	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 15/17	pocz. XX w.
435.	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 16	I. 30 XX w.
436.	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 20	I 30 XX w.
437.	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 21	pocz. XX w.
438.	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 22	I.30. XX w.
439.	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 26	pocz. XX w.
440.	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 27	I.30 XX w.
441.	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 28	pocz. XX w.
442	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 30	pocz. XX w.
443	Murzynowo	Stodoła	ul. Kościelna 30	pocz. XX w.
444	Murzynowo	Budynek gospodarczy	ul. Kościelna 31	1 ćw. XX w.
445	Murzynowo	Dom.	ul. Kościelna 32	I. 20 XX w.
446	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 33	3 ćw. XIX w.
447	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 35	pocz. XX w.
448	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 39	XIX/XX w.
449	Murzynowo	Budynek gospodarczy	ul. Kościelna 40	1 ćw. XX w.
450.	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 40	I. 20-30 XX w.
451.	Murzynowo	Dom	ul. Kościelna 42	XIX/XX w.
452.	Murzynowo	Dom	ul. Krótka 5	I. 30 XX w.

453.	Murzynowo	Dom	ul. Krótka 10	I.30 XX w.
454.	Murzynowo	Stodoła	ul. Krótka 10	I.30 XX w.
455.	Murzynowo	Dom	ul. Kwiatowa 2	XIX/XX w.
456.	Murzynowo	Dom	ul. Kwiatowa 5	I. 30 XX w.
457.	Murzynowo	Dom	ul. Kwiatowa 7	I. 30 XX w.
458.	Murzynowo	Dom	ul. Leśna 1	I 30. XX w.
459.	Murzynowo	Dom	ul. Leśna 4	I. 30 XX w.
460.	Murzynowo	Budynek gospodarczy	ul. Nowa 3	I. 20 XX w.
461.	Murzynowo	warsztat, d. kuźnia	ul. Piaskowa 1	I. 20 XX w.
462.	Murzynowo	Dom	ul. Piaskowa 7	pocz. XX w.
463.	Murzynowo	Dom	ul. Piaskowa 8	XIX/XX w.
464.	Murzynowo	Dom, d. przedszkole	ul. Przedszkolna 5	I.20 XX w.
465.	Murzynowo	Dom	ul. Przedszkolna 7	I. 20 XX w.
466.	Murzynowo	Stodoła	ul. Skwierzyńska 2	1 ćw. XIX w.
467.	Murzynowo	Budynek gospodarczy	ul. Skwierzyńska 4	1 ćw.. XX w.
468.	Murzynowo	Dom	ul. Skwierzyńska 5	XIX/XX w.
469.	Murzynowo	Dom	ul. Skwierzyńska 12	1 ćw. XX w
470.	Murzynowo	Dom	ul. Skwierzyńska 15/17	1 ćw. XX w
471.	Murzynowo	Stodoła	ul. Skwierzyńska 16	1 ćw. XX w.
472.	Murzynowo	Budynek gospodarczy	ul. Skwierzyńska 19	XIX/XX w.
473.	Murzynowo	Dom	ul. Skwierzyńska 20	pocz. XX w.
474.	Murzynowo	Dom d. poczta	ul. Skwierzyńska 26	pocz. XX w.
475.	Murzynowo	Dom, d. leśniczówka	ul. Skwierzyńska 28	I. 80 XIX w.
476.	Murzynowo	Dom	ul. Skwierzyńska 30	I. 20 XX w.
477.	Murzynowo	Dom, leśniczówka	ul. Skwierzyńska 47	I. 20 XX w.
478.	Murzynowo	Dom	ul. Sportowa 3a	pocz. XX w.
479.	Murzynowo	Dom	ul. Sportowa 3b	pocz. XX w.
480.	Murzynowo	Dom	ul. Środkowa 20	I. 30 XX w.
481.	Murzynowo	Dom	ul. Środkowa 22	I. 30 XX w.
482.	Murzynowo	Dom	ul. Warcińska 1	I. 30 XX w.
483.	Murzynowo	Dom	ul. Warcińska 1	pocz. XX w.
484.	Murzynowo	Dom	ul. Warcińska 2	pocz. XX w.
485.	Murzynowo	Budynek gospodarczy	ul. Warcińska 3	I. 20 XX w
486.	Murzynowo	Dom / bud. Gospodarczy	ul. Warcińska 3	I. 20 XX w
487.	Murzynowo	Dom / bud. gospodarczy	ul. Warcińska 4	I.20 XX w.
488.	Murzynowo	Dom	ul. Warcińska 6	I. 20 XX w.
489.	Murzynowo-Łomno	Budynek gospodarczy	nr 6	I. 30 XX w.
490.	Murzynowo-Łomno	Stodoła / bud. gospodarczy	nr 10	I. 20-30 XX w.
491.	Smolary	Dom „Sokołówka”	Nadziejewki 54	3 ćw. XIX w.
492.	Smolary	Budynek gospodarczy	Nadziejewki 54	pocz. XX w.
493.	Smolary	Leśniczówka	Nadziejewki 55	1 ćw. XX w.
494.	Smolary	Głaz		k. XIX w.
495.	Trzebiszewo	Układ urbanistyczny		Owalnica, XIV, XIX w.
496.	Trzebiszewo	Kościół p.w. św. Jana Nepomucena	Ul. Główna	1846-1848
497.	Trzebiszewo	Cmentarz ewangelicki	Ul. Główna	Poł. XIX w.
498.	Trzebiszewo	Cmentarz przykościelny	Ul. Główna	Poł. XVIIIw.
499.	Trzebiszewo	Cmentarz komunalny		Poł. XIXw.

500.	Trzebiszewo	Kapliczka przydrożna	Ul. Główna	XIX / XX w.
501.	Trzebiszewo	Kolumna Maryjna	Ul. Kolejowa	XIX / XX w.
502.	Trzebiszewo	Kapliczka przydrożna	Ul. Młyńska	XIX / XX w.
503.	Trzebiszewo	Szkoła	Główna 44	pocz. XX w
504.	Trzebiszewo	Dworzec	Kolejowa	4 ćw. XIX w
505.	Trzebiszewo	Trafostacja		l. 30. XX w.
506.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 1	l. 30. XX w.
507.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 3	l. 30. XX w.
508.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 6	4 ćw. XIX w.
509.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 7	4 ćw. XIX w.
510.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 8	4 ćw. XIX w
511.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 9	1 ćw. XX w
512.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 10	XIX/XX w
513.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 11	1 ćw. XX w
514.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 12	4 ćw. XIX w
515.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 14	4 ćw. XIX w
516.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 15	4 ćw. XIX w
517.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 16	3 ćw. XIX w
518.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 17	4 ćw. XIX w
519.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 19	4 ćw. XIX w
520.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 20 B	4 ćw. XIX w
521.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 21	4 ćw. XIX w
522.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 24	4 ćw. XIX w
523.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 26	4 ćw. XIX w
524.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 27	3 ćw. XIX w
525.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 28 A	XIX/XX w
526.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 29	4 ćw. XIX w
527.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 30	4 ćw. XIX w
528.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 31	3 ćw. XIX w
529.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 32 A	3 ćw. XIX w
530.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 36	poł. XIX w
531.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 37	3 ćw. XIX w
532.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 38	3 ćw. XIX w
533.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 41	4 ćw. XIX w.
534.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 42	4 ćw. XIX w.
535.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 43	4 ćw. XIX w.
536.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 45	4 ćw. XIX w.
537.	Trzebiszewo	Plebania/Budynek mieszkalny	Główna 46	4 ćw. XIX w.
538.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 48	3 ćw. XIX w
539.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 51	3 ćw. XIX w
540.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 53	poł. XIX w
541.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 55	poł. XIX w
542.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 57	poł. XIX w
543.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 61	poł. XIX w
544.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 63	poł. XIX w
545.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 65	poł. XIX w
546.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 67	poł. XIX w
547.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 69	4 ćw. XIX w
548.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 71	poł. XIX w
549.	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Główna 73	4 ćw. XIX w

550	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Kolejowa 1	I. 30. XX w
551	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Kolejowa 2	1 ćw. XX w
552	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Kolejowa 3	I. 30. XX w
553	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Kolejowa 4	I. 30. XX w
554	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Kolejowa 5	I. 30. XX w
555	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Kolejowa 7	I. 30. XX w
556	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Kolejowa 9	I. 30. XX w
557	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Kolejowa 15	4 ćw. XIX w
558	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Młyńska 1	poł. XIX w.
559	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Młyńska 3	I. 20.-30. XX w.
560	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Młyńska 5	4 ćw. XIX w.
561	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Młyńska 8	4 ćw. XIX w.
562	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Młyńska 9	I. 30. XX w.
563	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Nowa 2	4 ćw. XIX w.
564	Trzebiszewo	Budynek mieszkalny	Nowa 4	4 ćw. XIX w.
565.	Warcin	Obora folwarczna	folwark	pocz. XX w
566.	Warcin	dom d. czworak	Nr 1/2	1 ćw. XX w
567.	Warcin	dom d. czworak	Nr 4	pocz. XX w
568.	Wiejce	Historyczny układ ruralistyczny wsi Wiejce	XVII w.	XVII w.
569	Wiejce	Kościół filialny p. w. św. Józefa		1855 rok
570.	Wiejce	Cmentarz ewangelicki	za wsią, po PN str. drogi	poł. XIX w
571.	Wiejce	Pałac	Nr 17A	2 poł. XIX w /lata 30-te XX w
572.	Wiejce	Park	Nr 17A	2 poł. XIX w /lata 30-
573.	Wiejce	Założenie pałacowo – parkowo – folwarczne w Wiejcach	Nr 17A	2 poł. XIX w /lata 30-te XX w
574.	Wiejce	Rządcówka d. spichlerz	na folwarku, Nr 17A	kon. XIX w
575.	Wiejce	Oficina na folwarku	na folwarku	lata 30-te XX w
576.	Wiejce	Pomnik poległych w I Wojnie Światowej	koło kościoła	1920 rok
577.	Wiejce	Głaz - <i>Bismarckstein</i>	za wsią, po PN str. drogi	1910 rok
578.	Wiejce	Dom	Nr 2	pocz. XX w
579.	Wiejce	Dom	Nr 4	pocz. XX w
580.	Wiejce	Dom	Nr 5	1 ćw. XX w
581.	Wiejce	Dom	Nr 8	lata 30 XX w
582.	Wiejce	Dom	Nr 10	k. XIX w
583.	Wiejce	Budynek gospodarczy	Nr 11	lata 20 XX w
584.	Wiejce	Stodoła	Nr 11	lata 20 XX w
585.	Wiejce	Dom	Nr 14	pocz. XX w
586.	Wiejce	Budynek gospodarczy	bez nr, obok 16	koniec XIX w
587.	Wiejce	Cmentarz – Ociesze		Pocz. XX w.
588	Wiejce	Cmentarz – Trąbki		Pocz. XX w.

589	Wieje	Cmentarz - Koza		Połowa XIX w.
590.	Jezerce	Cmentarz ewangelicki	obok skrzyżowania dróg	poł. XIX wieku
591	Jezerce	Budynek gospodarski	Jezerce 1	I. 30-te XX w
592.	Jezerce	Zespół zabudowy domu myśliwskiego w Jezercach	Jezerce 1	I. 30-te XX w
593.	Jezerce	Stajnia	Jezerce 1	I. 30-te XX w
594.	Kijewice	cmentarz		Poł. XIX w.
595	Kijewice	park dworski		XIX w.
596.	Kijewice	Dom – dawny czworak	Nr 1 i 2	Pocz. XX wieku
597	Kijewice	Dom – dawny czworak	Nr 3	Pocz. XX wieku
598.	Rakowo	Obora folwarczna	folwark	lata 30 –te XX w
599.	Rakowo	Dom – d. rządcówka	Rakowo 1	pocz. XX wieku
600.	Rakowo	Dom d. czworak	nr 2	lata 30 –te XX w
601.	Świniarki	Cmentarz ewangelicki		3 ćw. XIX w
602.	Świniarki	Dom	Nr 3	XIX/XX w.
603.	Świniarki	Siedlisko	Nr 3A	XIX/XX w.
604.	Świniarki	Budynek gospodarczy	Nr 5	3 ćw. XIX
605.	Świniarki	Budynek gospodarczy	Nr 5	3 ćw. XIX.
606.	Świniarki	Dom	Nr 5	XIX/XX w.
607.	Świniarki	Budynek gospodarczy	nr 10	XIX/XX w.
608.	Świniarki	Dom	nr 12	pocz. XX w
609.	Świniarki	Dom	nr 13	1907r.
610.	Świniarki	Młyn elektryczny	nr 14	I.30 XX w.
611.	Świniarki	Stodoła	nr 15	4 ćw. XIX w.
612.	Świniarki	Dom	Nr 15	Pocz. XX w.
613.	Świniarki	Dom	Nr 18	I. 10 XX w
614	Świniarki	Kościół filialny p.w. MB Królowej Polski		1904 rok
615.	Świniary	Cmentarz ewangelicki	Przy kościele	poł. XIX w
616.	Świniary	Cmentarz		poł XIX w.
617	Świniary	Park dworski		pocz. XIX w
618	Świniary	Zespół Folwarczny		XIX w.
619	Świniary	Brama i ogrodzenie	folwark, część wsch.	4 ćw. XIX w
620	Świniary	Obora	folwark, część wsch.	k. XIX w
621.	Świniary	Kuźnia	folwark, część zach.	pocz. XX w.
622.	Świniary	Stajnia	obok nr 91, folwark	pocz. XX w
623.	Świniary	Transformator	za nr 91 D, folwark	I. 20 XX w
624.	Świniary	Rzeźba z parku	w parku, nad stawem	4 ćw.XIXw.
625.	Świniary	Szkoła podstawowa	nr 72B	pocz. XX w.
626.	Świniary	Budynek gospodarczy	nr 28	1 ćw. XX w.
627.	Świniary	Dom	nr 28	pocz. XX w.
628.	Świniary	Budynek mieszkalno-gospodarczy	nr 29	4 ćw. XIX w.
629.	Świniary	Dom	nr 29	4 ćw. XIX w.
630.	Świniary	Kuźnia	nr 29	4 ćw. XIX w.
631.	Świniary	Dom	nr 30	pocz. XX w.

632.	Świniary	Dom	nr 31	4 ćw. XIX w.
633.	Świniary	Dom	nr 38 i 39	4 ćw. XIX w.
634.	Świniary	Dom, d. sala wiejska	nr 41	4 ćw. XIX w.
635.	Świniary	Dom, d. świetlica szk.	nr 41	4 ćw. XIX w.
636.	Świniary	Dom, d. szkoła	nr 41	pocz. XX w.
637.	Świniary	Dom, poczta	nr 42	pocz. XX w.
638.	Świniary	Dom	nr 43	k. XIX w.
639.	Świniary	Dom	nr 44	4 ćw. XIX w.
640.	Świniary	Dom	nr 45	4 ćw. XIX w.
641.	Świniary	Budynek gospodarczy	nr 46	pocz. XX w.
642.	Świniary	Dom	nr 50	XIX/XX w.
643.	Świniary	Dom	nr 54	I.20 XX w.
644.	Świniary	Dom, d. leśniczówka	nr 55	k. XIX w.
645.	Świniary	Dom	nr 58	3 ćw. XIX w.
646.	Świniary	Dom	nr 61	pocz. XX w.
647.	Świniary	Budynek gospodarczy	nr 67	4 ćw. XIX w.
648.	Świniary	Dom	nr 67	4 ćw. XIX w.
649.	Świniary	Dom	nr 68	1933 r.
650.	Świniary	Dom	nr 69	pocz. XX w.
651.	Świniary	Dom	nr 70	3 ćw. XIX w.
652.	Świniary	Dom, d. leśniczówka	nr 71	pocz. XX w.
653.	Świniary	Dom	Nr 73	pocz. XXw.
654.	Świniary	Stodoła / bud. Gospodarczy	nr 75	k. XIX w.
655.	Świniary	Dom	nr 80/81	pocz. XX w.
656.	Świniary	Budynek gospodarczy	Nr 84	4 ćw. XIX w.
657.	Świniary	Stodoła	nr 91 A/B	kon. XIX w.
658.	Świniary	Dom	nr 91 D	1911 r.
659.	Świniary	Dom	nr 91 E	I. 20 XX w.
660.	Nowy Dwór	Założenie Folwarczne		XIX w.
661.	Nowy Dwór	kościół fil. p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa		4 ćw. XIX w.
662.	Nowy Dwór	cmentarz ewangelicki	przy rozwidleniu dróg	poł. XIX w
663.	Nowy Dwór	cmentarz przykościelny	za folwarkiem, w lesie	pocz., XX w
664.	Nowy Dwór	Park pałacowy		poł., XIX w
665.	Nowy Dwór	pałac		4 ćw. XIX w.
666.	Nowy Dwór	wozownia	folwark	1 ćw. XX w
667.	Nowy Dwór	dom na folwarku	folwark	4 ćw. XIX w
668.	Nowy Dwór	stodoła	folwark	pocz., XX
669.	Nowy Dwór	Zagroda - dom	nr 1	lata 30-te XX w.
670.	Nowy Dwór	Dom	Nr 2	lata 30-te XX w.
671.	Nowy Dwór	dom	nr 6	kon. XIX w
672.	Nowy Dwór	dom	nr 8	kon. XIX w
673.	Nowy Dwór	Obora	Nr 8	1 ćw. XX w.
674.	Nowy Dwór	dom	nr 9	kon. XIX w.
675.	Nowy Dwór	obora	nr 9	kon. XX w
676.	Nowy Dwór	dom, Leś. Zawarcie	nr 10	1 ćw. XX w.
677.	Nowy Dwór	dom	nr 12	I. 90 XIX w.
678.	Nowy Dwór	dom	Nr 13	I. 90 XIX w.
679.	Nowy Dwór	dom	nr 16	2 ćw. XX

Źródło: Urząd Gminy Skwierzyna.

Własność gminy Skwierzyna stanowi cmentarz Żydowski przy ul. Międzyrzeckiej – Kirkut. Gmina co roku podejmuje prace porządkowe mające na celu utrzymanie cmentarza w stanie nie pogorszonym. Do zadań realizowanych przez gminę należy utrzymanie czystości i porządku, prace pielęgnacyjne zieleni (koszenie, wycinanie krzewów, prace sanitarne przy drzewostanie) oraz ewentualna naprawa stopni schodów prowadzących do kirkutu. W kolejnych latach planowana jest kontynuacja tych działań.

5.2.5. Zabytki ruchome

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje zabytek ruchomy, jako „rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością

i stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Do zabytków ruchomych podlegających ochronie i opiece zalicza się dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, prezentujące minione kierunki artystyczne oraz inne obiekty niebędące w pełni dziełami sztuki (np. wytwory sztuki ludowej i rękodzieła, obiekty etnograficzne, instrumenty muzyczne, przedmioty zgromadzone w kolekcjach, numizmaty, pieczęcie, medale i ordery, militaria, pamiątki historyczne, przedmioty związane z wybitnymi osobistościami lub instytucjami). Ponadto, prócz obiektów wchodzących

w skład wyposażenia budowli, także ich wystrój architektoniczny nazywany jest zabytkiem ruchomym (np. rzeźby, płaskorzeźby, malowidła ścienne, mozaiki, sztukaterie i detal architektoniczny: gzymsy, obramowania otworów okiennych i drzwiowych oraz rzeźby ogrodowe, fontanny, kapliczki i krzyże przydrożne, drogowskazy kamienne, nagrobki itp.).

Rejestr Zabytków Ruchomych prowadzony jest podobnie jak Rejestr Zabytków Nieruchomych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku lub z obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Do rejestru zabytków nieruchomych nie wpisuje się obiektów znajdujących się w inwentarzu muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Na terenie gminy Skwierzyna są to następujące zespoły:

wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego p.w. św. Jana Nepomucena w Trzebiszewie, wpis do rejestru zabytków pod numerem 146 decyzją z dnia 26.08.1974 r.

wystrój pałacu w Wiejcach, wpis do rejestru zabytków pod numerem 32 decyzją z dnia 06.05.1973r.

5.2.6. Zabytki archeologiczne

Zabytek archeologiczny jest zabytkiem nieruchomym, będącym powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, względnie zabytek ruchomy, będący ich wytworem.

Podstawową i wiodącą metodą ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest ogólnopolski program badawczo - konserwatorski Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Systematyzuje on dotychczasowy zasób wiedzy o rozpoznaniu archeologicznym terenu, poprzez obserwację archeologiczną oraz uwzględnianie informacji zawartych w archiwach, zbiorach muzealnych, instytucjach, a także publikacjach naukowych, popularnonaukowych oraz artykułach prasowych. Należy jednak pamiętać, że zbiór dokumentacji AZP, reprezentujący ewidencję zasobów archeologicznych jest otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania terenu. Do zbioru włączane są informacje o wszystkich sukcesywnie

odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań, a także wszystkie bieżące informacje weryfikujące lub uzupełniające dotychczasowe dane. w ten sposób dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie.

Gmina Skwierzyna w sensie terytorialnym obejmuje wycinek pradoliny Warty wraz z systemem teras i przylegającymi do nich wysoczyznami. Dolina Warty jest terenem charakteryzującym się stosunkowo trudnymi warunkami osadniczymi, z uwagi na rozległe oraz silnie podmokłe łąki. w wielu miejscach występują też torfy i grzęzawiska. Stanowiska archeologiczne położone są głównie przy krawędzi doliny Warty, najczęściej na terasie nadzalewowej jak i na wysoczyźnie. Osadnictwo na tym obszarze trwało w sposób nieprzerwany od mezolitu, poprzez neolit i epokę brązu, wczesne oraz późne średniowiecze do czasów współczesnych.

Na terenie gminy zarejestrowano kilka skupisk stanowisk archeologicznych. Osadnictwo ludzkie w okresie prądziejowym koncentrowało się między innymi w rejonie miejscowości Gościnowo i Murzynowo. Zarejestrowano tu ślady osadnictwa z okresu mezolitu, kultury łużyckiej i przeworskiej i w następnej kolejności z okresu wczesnego i późnego średniowiecza oraz nowożytności. Po drugiej stronie rzeki Warty, w Trzebiszewie przeważają z kolei ślady osadnictwa kultury łużyckiej.

Skupiska stanowisk archeologicznych odkryto w rejonie Krobielewką, Nowego Dworu, Świniar, Skrzynicy i Wiejc, są to ślady osadnictwa z epoki kamienia, kultury łużyckiej, przeworskiej oraz późnego średniowiecza. W świetle badań AZP działalność osadnicza na południe i południowo-zachód od Skwierzyny zapoczątkowana została w epoce neolitu i była kontynuowana w okresie kultury łużyckiej, przeworskiej oraz wczesnego średniowiecza.

Na uwagę zasługuje fakt koncentracji stanowisk z okresu późnego średniowiecza i nowożytności, które świadczą o prężnie rozwijającej się osadzie a następnie mieście.

W świetle prospekcji terenowej, w okresie wczesnego i późnego średniowiecza na potrzeby osadnictwa zajmowane były nie tylko rejony dolin rzecznych, ale również teren wysoczyzny. w tym czasie ukształtował się obecny układ przestrzenny szeregu miejscowości, dlatego też stanowiska średniowieczne i nowożytne występujące w pobliżu obecnych miejscowości wyznaczają tym samym ich metrykę. Na koniec należy odnieść się do domniemanego grodziska w Murzynowie. Nie stwierdzono tutaj występowania materiału zabytkowego, dlatego też jedyną możliwością weryfikacji domniemanego grodziska pozostają sondażowe badania archeologiczne.

Wykaz zabytków archeologicznych na terenie Gminy przedstawiono w poniższej tabeli. Łącznie na terenie Gminy znajduje się 158 stanowisk archeologicznych.

Tabela 3. Stanowiska archeologiczne na terenie Gminy Skwierzyna.

Lp.	AZP	Numer stanowiska na obszarze	Miejscowość	Typ stanowiska	Chronologia
1	46-13	1	Gościnowo	cmentarzysko	KŁ
2	46-13	2	Gościnowo	osada/ślad osadniczy	KŁ/PŚ
3	46-13	3	Gościnowo	ślad osadniczy	PR,M,PŚ
4	46-13	4	Gościnowo	ślad osadniczy	PR,EK,PŚ
5	46-13	5	Gościnowo	ślad osadniczy	EK,PŚ
6	46-13	6	Gościnowo	ślad osadniczy	PR
7	46-13	7	Gościnowo	ślad osadniczy	PR,WŚ
8	46-13	8	Gościnowo	osada/ślad osadniczy	KŁ,WŚ/EK
9	46-13	9	Gościnowo	ślad osadniczy	PR,PŚ
10	46-13	10	Murzynowo	ślad osadniczy	EK,PŚ
11	46-13	11	Murzynowo	ślad osadniczy	PR,WŚ
12	46-13	12	Murzynowo	ślad osadniczy	PR,PŚ
13	46-13	13	Murzynowo	osada ?	EŻ
14	46-13	14	Gościnowo	ślad osadniczy	PR,PŚ
15	46-13	15	Gościnowo	obozowisko	M

16	46-13	16	Gościno	śląd osadniczy	PR,EK,PŚ
17	46-13	17	Gościno	śląd osadniczy	PR,EK,PŚ
18	46-13	18	Gościno	śląd osadniczy	M,PŚ
19	46-13	19	Gościno	śląd osadniczy	PR,PŚ
20	46-13	20	Gościno	śląd osadniczy	EK,PŚ
21	46-13	21	Gościno	śląd osadniczy	EK,PR
22	46-13	22	Gościno	śląd osadniczy	PR,EK,PŚ
23	46-13	23	Gościno	śląd osadniczy	PR
24	46-13	24	Gościno	śląd osadniczy	PR,PŚ
25	46-13	25	Gościno	osada	KŁ
26	46-13	26	Gościno	śląd osadniczy	PR,EK
27	46-13	27	Gościno	śląd osadniczy	PR
28	46-13	28	Gościno	śląd osadniczy	PR,EK,PŚ
29	46-13	29	Gościno	śląd osadniczy	PR,EK
30	46-13	30	Gościno	śląd osadniczy	PR
31	46-13	31	Murzynowo	śląd osadniczy	PR
32	46-13	32	Murzynowo	osada	KŁ
33	46-13	33	Murzynowo	osada/śląd osadniczy	WŚ,PŚ/EK
34	46-13	34	Gościno	śląd osadniczy	PŚ
35	46-13	35	Gościno	osada/śląd osadniczy	KŁ/M ?
36	46-13	36	Gościno	osada/śląd osadniczy	PŚ/PR
37	46-13	37	Gościno	śląd osadniczy	PR
38	46-13	38	Gościno	osada/śląd osadniczy	KŁ/WŚ
39	46-13	39	Gościno	osada	KP
40	46-13	40	Murzynowo	śląd osadniczy	PŚ
41	46-13	41	Murzynowo	cmentarzysko	KŁ
42	46-14	1	Dobrojewo	śląd osadniczy	NOW
43	46-14	2	Dobrojewo	śląd osadniczy	NOW
44	46-14	3	Łomno-Kolonia Murzynowo	PS-NOW	PS-NOW
45	46-15	1	Jezierce	śląd osadniczy	PŚ-NOW
46	46-15	2	Jezierce	śląd osadniczy	EK-WEB
47	47-13	9	Murzynowo	osada	PR
48	47-13	10	Murzynowo	osada/śląd osadniczy	WŚ/PR
49	47-13	11	Murzynowo	osada	PŚ
50	47-13	12	Murzynowo	osada/śląd osadniczy	PR/PŚ
51	47-13	13	Murzynowo	osada	PŚ
52	47-13	4	Trzebiszewo	osada/śląd osadniczy	KŁ,WŚ/PŚ
53	47-13	5	Trzebiszewo	osada	PŚ
54	47-13	6	Trzebiszewo	osada	PR,PŚ
55	47-13	7	Trzebiszewo	osada	KŁ,PŚ
56	47-13	8	Trzebiszewo	cmentarzysko ciałopalne	KŁ-III OEB
57	47-13	32	Trzebiszewo	śląd, pkt, śląd osadniczy	EK,KŁ,NOW

58	47-13	33	Trzebiszewo	śląd osadniczy, osada	PR, NOW
59	47-14	1	Murzynowo	śląd osadniczy	PR,PŚ
60	47-14	2	Murzynowo	osada	PŚ
61	47-14	3	Murzynowo	śląd osadniczy	PŚ
62	47-14	4	Murzynowo	osada	PŚ
63	47-14	5	Murzynowo	śląd osadniczy	PŚ
64	47-14	6	Murzynowo	osada	PŚ
65	47-14	7	Murzynowo	śląd osadniczy	PŚ
66	47-14	8	Murzynowo	śląd osadniczy	PR
67	47-14	9	Murzynowo	osada	II-I w. p.n.e., PR
68	47-14	10	Murzynowo	osada	KŁ, OWR,WŚ, PŚ
69	47-14	11	Murzynowo	osada	OWR
70	47-14	12	Murzynowo	osada/śląd osadniczy	KŁ, OWR, PR/PŚ
71	47-14	13	Murzynowo	osada	KŁ ?
72	47-14	14	Murzynowo	osada/śląd osadniczy	KŁ/PŚ
73	47-14	15	Murzynowo	śląd osadniczy	EK
74	47-14	16	Murzynowo	osada/śląd osadniczy	II-I w. p.n.e., PR/PŚ
75	47-14	17	Murzynowo	osada	KŁ
76	47-14	18	Murzynowo	grodzisko ?	?
77	47-14	19	Świniary	osada	PŚ
78	47-14	20	Świniary	osada	PŚ
79	47-14	21	Świniary	śląd osadniczy	EK, PŚ
80	47-14	22	Świniary	osada	PŚ
81	47-15	2	Nowy Dwór	śląd osadniczy	KŁ
82	47-15	3	Nowy Dwór	śląd osadniczy	EK, KŁ, PŚ
83	47-15	4	Nowy Dwór	osada/śląd osadniczy	PR/PŚ
84	47-15	5	Nowy Dwór	osada	KŁ, Ha C
85	47-15	1	Świniary	osada	PŚ
86	47-15	11	Świniary	śląd osadniczy	OWR, NOW
87	47-15	12	Świniary	śląd osadniczy	PS/NOW
88	47-15	13	Świniary	śląd osadniczy	PS/NOW
89	47-16	7	Krobielewko	śląd osadniczy	PR, PŚ
90	47-16	8	Krobielewko	cmentarzysko	N-KAK
91	47-16	9	Krobielewko	osada	N-KPL
92	47-16	1	Skrzynica	śląd osadniczy	EK
93	47-16	2	Skrzynica	śląd osadniczy	PR
94	47-16	3	Skrzynica	śląd osadniczy	KŁ, OWR
95	47-16	4	Skrzynica	osada	KŁ
96	47-16	5	Skrzynica	śląd osadniczy	KŁ, OWR
97	47-16	6	Skrzynica	śląd osadniczy	EK, PR, WŚ, PŚ
98	47-16	10	Wiejce	osada	N-KCSz
99	47-17	1	Wiejce	osada/śląd osadniczy	KP/KŁ ?
100	48-13	15	Rakowo	śląd osadniczy	KP
101	48-13	16	Rakowo	śląd osadniczy	ŚR
102	48-14	1	Skwierzyna – Oberski Młyn	osada ?/ osada	N, WŚ/KŁ
103	48-14	2	Skwierzyna	osada	KŁ

104	48-14	3	Skwierzyna	osada	KŁ, WŚ
105	48-14	4	Skwierzyna	śląd osadniczy	KP ?
106	48-14	5	Skwierzyna	śląd osadniczy	N-WEB, KP
107	48-14	6	Skwierzyna	osada	KŁ
108	48-14	7	Skwierzyna	osada	KP
109	48-14	8	Skwierzyna	osada ?	KP
110	48-14	9	Skwierzyna	śląd osadniczy	NOW (XVI-XVII w.)
111	48-14	10	Skwierzyna	osada ?	KP
112	48-14	11	Skwierzyna	osada ?	KP
113	48-14	12	Skwierzyna	śląd osadniczy	KP
114	48-14	13	Skwierzyna	śląd osadniczy	KP ?
115	48-14	14	Skwierzyna	śląd osadniczy	KP
116	48-14	15	Skwierzyna	śląd osadniczy	KP
117	48-14	16	Skwierzyna	śląd osadnictwa	PŚ
118	48-14	17	Skwierzyna	osada ?	PŚ
119	48-14	18	Skwierzyna	śląd osadniczy	KP
120	48-14	19	Skwierzyna	śląd osadniczy	KŁ
121	48-14	20	Skwierzyna	osada ?	KP
122	48-14	21	Skwierzyna	śląd osadniczy	KŁ
123	48-14	23	Skwierzyna	śląd osadniczy	N, PŚ
124	48-14	24	Skwierzyna	osada	KŁ
125	48-14	25	Skwierzyna	śląd osadniczy	KP
126	48-14	26	Skwierzyna	śląd osadniczy	KŁ
127	48-14	27	Skwierzyna	śląd osadniczy	KŁ ?
128	48-14	28	Skwierzyna	osada	KP
129	48-14	29	Skwierzyna	osada	KP
130	48-14	30	Skwierzyna	śląd osadniczy	KP
131	48-14	31	Skwierzyna	śląd osadniczy	PŚ
132	48-14	36	Skwierzyna	śląd osadniczy	KŁ
133	48-14	37	Skwierzyna	osada	KP
134	48-14	38	Skwierzyna	osada	KŁ
135	48-14	39	Skwierzyna	osada ?	KP
136	48-14	40	Skwierzyna	osada	KŁ
137	48-14	41	Skwierzyna	śląd osadniczy	KP
138	48-14	42	Skwierzyna	śląd osadniczy	WŚ
139	48-14	43	Skwierzyna	osada	KP
140	48-14	44	Skwierzyna	śląd osadniczy	KP
141	48-14	45	Skwierzyna	osada	KP
142	48-14	48	Skwierzyna	osada	KP
143	48-14	49	Skwierzyna	śląd osadniczy	KPOL
144	48-14	50	Skwierzyna	śląd osadniczy	WŚ
145	48-14	51	Skwierzyna	śląd osadniczy	PŚ

146	48-14	52	Skwierzyna	ślad osadniczy	KP ?
147	48-14	53	Skwierzyna	ślad osadniczy	WŚ
148	48-14	54	Skwierzyna	ślad osadniczy	WŚ
149	48-14	55	Skwierzyna	ślad osadniczy	PŚ
150	48-14	56	Skwierzyna	ślad osadniczy	KŁ
151	48-14	58	Skwierzyna	ślad osadniczy	KP
152	48-14	59	Skwierzyna	ślad osadniczy	KP
153	48-14	60	Skwierzyna	3 pkt osadniczy, osada ?	PR, KŁ, PS, NOW
154	48-14	61	Skwierzyna	2 pkt osadniczy, osada ?	EK ?, KŁ, NOW
155	48-14	63	Skwierzyna	miasto	SR, NOW
156	48-14	11	Skwierzyna	pkt osadniczy	NOW
157	48-14	12	Skwierzyna	pkt osadniczy	NOW
158	48-14	13	Skwierzyna	ślad osadniczy	NOW

5.2.7. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne odgrywa istotną rolę w jednoczeniu i określaniu kulturowej tożsamości grup społecznych. Odzwierciedla jej oczekiwania, które są wyrażane m.in. w formie języka, literatury, muzyki, tańca, obyczajów, ubioru.

Dziedzictwo niematerialne obejmuje także przejawy zachowań kulturowych i ich wytworów, takie jak: tradycje i przekazy ustne (w tym język jako narzędzie przekazu), spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, a także rzemiosła. Znaczenie historyczne ma również herb Skwierzyny. Na niebieskiej tarczy widoczny jest złoty lew stojący na tylnych łapach, z głową zwróconą w prawo (wg reguł heraldycznych – od strony trzymającego tarczę, czyli z punktu widzenia obserwatora – w lewo). z pyska wystaje czerwony jęzor. Lew trzyma w przednich łapach srebrny klucz. Srebrny klucz był symbolem kluczowej pozycji Skwierzyny, położonej między Wielkopolską, Pomorzem i Brandenburgią, a zarazem symbolem otwarcia bram grodu dla przyjaźnie nastawionych przybyszów. Lew zaś podkreślać miał odwagę mieszkańców, którzy bronili tożsamości miasta przed zakusami „obcych”. Herb w obecnej postaci został przyjęty przez Radę Miejską 13 czerwca 2013 roku. Działalność kulturalną na terenie Gminy prowadzi Skwierzyński Ośrodek Kultury.

W budynku SOK znajdują się :

- sala artystyczna
- sala taneczna- lustrzana
- sala widowiskowa licząca 315 miejsc
- pomieszczenia administracyjne

Skwierzyński Ośrodek Kultury realizował stałe formy pracy na podstawie zadań określonych w statucie:

- edukacja i wychowanie przez sztukę
- rozpoznawanie, rozbudzanie i zaspokajanie potrzeb oraz zainteresowań kulturalnych społeczeństwa
- popularyzacja tradycji historycznych i kulturalnych
- pobudzanie do stałego uczestnictwa w życiu kulturalnym
- organizacja imprez kulturalnych
- organizacja wystaw

organizacja zajęć popołudniowych dla dzieci i młodzieży

gromadzenie i udostępnianie zbiorów bibliotecznych

Skwierzyński Ośrodek Kultury jest organizatorem i współorganizatorem imprez i uroczystości o zasięgu lokalnym, powiatowym, wojewódzkim i międzynarodowym między innymi są to wydarzenia kulturalne cykliczne i nowatorskie.

Na terenie Gminy funkcjonuje Stowarzyszenie Miłośników Zespołu Tańca Ludowego Obrzanie, który obchodził w 2019 roku 40-lecie działalności. Cel działania stowarzyszenia na terenie Gminy:

wszechstronne wspieranie działania i rozwoju zespołu tańca ludowego obrzanie;

promocja historii i tradycji zespołu tańca ludowego obrzanie jako nośnika dziedzictwa kulturowego

ziemi lubuskiej w kraju i za granicą;

poszerzanie grona miłośników i sympatyków zespołu tańca ludowego obrzanie;

upowszechnianie wiedzy o kulturze ludowej i narodowej;

kształtowanie rozwoju fizycznego oraz postaw wychowawczych i patriotycznych młodzieży.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

Dla potrzeb lepszej diagnozy stanu istniejącego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz w celu sformułowania priorytetów działań władz samorządowych opracowano analizę SWOT słabych i mocnych stron Gminy Skwierzyna, a także szans i zagrożeń.

Mocne strony:

- atrakcyjne położenie Gminy w pobliżu Puszczy Noteckiej oraz rzeki Warty, sprzyjające rozwojowi turystyki i agroturystyki
- korzystna drogowa dostępność komunikacyjna, zarówno drogowa, jak i kolejowa
- niewielka odległość od miasta wojewódzkiego – Gorzowa Wlkp.
- Odbywające się regularnie imprezy kulturalne
- Bogata historia Skwierzyny z zachowanym układem urbanistycznym
- walory przyrodnicze gminy
- lokalne tradycje i zwyczaje, kultywowane wśród mieszkańców Miasta
- zwiększająca się świadomość ważności zasobów dziedzictwa kulturowego w promocji regionu
- utrzymanie w dobrym stanie większości obiektów sakralnych oraz obiektów użyteczności publicznej
- wzrost roli samorządu terytorialnego w działaniach na rzecz opieki nad zabytkami
- prowadzona aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Skwierzyna
- często aktualizowana strona internetowa Miasta, zawierająca bogate informacje dotyczące historii i zabytków regionu

Słabe strony:

- Zaniedbania w zakresie stanu technicznego części obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków

niewystarczające zainwestowanie środków (w tym unijnych i państwowych) w działania na rzecz poprawy stanu dziedzictwa kulturowego

- brak możliwości aktywnego rozwoju mieszkańców w dziedzinie kultury,
- słaba świadomość ekologiczna

Szanse:

- współpraca transgraniczna,
- współfinansowanie z budżetu gminy prac przy obiektach zabytkowych,
- fundusze Unii Europejskiej na poprawę zabytków i ich ochronę,
- wzrost roli zabytku jako obiektu turystycznego,
- uporządkowanie estetyki miejscowości,
- rosnąca wiedza i świadomość władz lokalnych o wartości dziedzictwa kulturowego,
- uporządkowanie polityki planistycznej
- poprawa edukacji w dziedzinie zarządzania dziedzictwem kulturowym,
- potencjał dziedzictwa kulturowego jako czynnika stymulującego rozwój turystyczny,
- wzrost roli inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych w ochronie zabytków

Zagrożenia:

- częste zmiany prawne w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego
- degradacja krajobrazu kulturowego poprzez wprowadzanie elementów nowej zabudowy nie nawiązujących do historycznego charakteru niewykorzystanie potencjału regionu
- niewłaściwe działanie inwestycyjne lub ich brak, przyczyniające się do dalszej degradacji obiektów zabytkowych
- zła sytuacja finansowa wielu użytkowników obiektów zabytkowych
- niewłaściwe stosowanie nowych elementów budowlanych i technologii przy odnawianiu i remontach obiektów zabytkowych

- brak dostatecznego oznakowania zabytków
- niedostateczne zaangażowanie społeczne w opiekę nad zabytkami,
- niedostatecznie rozwinięta edukacja na rzecz dziedzictwa kulturowego,
- presja inwestycyjna na tereny o walorach kulturowych i przyrodniczo-kulturowych,
- niewystarczająca promocja działań na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków,
- brak powszechnego zrozumienia potencjału społeczno-ekonomicznego dziedzictwa kulturowego
- kłęski żywiołowe
- akty wandalizmu

7. Założenia programowe

Założenia programowe Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Skwierzyna na lata 2020 – 2023 stanowiąc będą głównie kontynuację kierunków działań realizowanych w ramach Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019 Gminy Skwierzyna.

7.1. Priorytety i kierunki działań oraz działania w ramach Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Skwierzyna na lata 2020 – 2023

Wyznaczono dwa główne priorytety:

PRIORYTET I – DBAŁOŚĆ O ZACHOWANIE ISTNIEJĄCYCH WALORÓW ZABYTKOWYCH W POLITYCE PRZESTRZENNEJ GMINY

PRIORYTET II – WYKORZYSTANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU GMINY

W ramach wyznaczonych priorytetów kazano cele szczegółowe oraz działania.

PRIORYTET I – DBAŁOŚĆ O ZACHOWANIE ISTNIEJĄCYCH WALORÓW ZABYTKOWYCH W POLITYCE PRZESTRZENNEJ GMINY

Cel szczegółowy I. 1 Dbalność o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy w Gminie

Działania:

1. Powiązanie działań przy obiektach zabytkowych z dokumentami planistycznymi gminy.
2. Realizacja zasad ochrony historycznych układów ruralistycznych poszczególnych miejscowości (w tym historycznej sieci drogowej, podziałów własnościowych oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabudowy).
3. Odpowiednia konserwacja zabytkowej zieleni, stanowiącej krajobraz kulturowy.
4. Bieżąca opieka nad cmentarzami i miejscami pamięci, głównie poprzez prowadzenie prac porządkowo - pielęgnacyjnych.
5. Respektowanie stanowisk archeologicznych oraz stref ochrony archeologicznej w polityce przestrzennej gminy.
6. Aktualizowanie zasobu dziedzictwa kulturowego, w tym Gminnej Ewidencji Zabytków.
7. Ochrona historycznie ukształtowanego układu dróg, historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych oraz relacji przestrzennych między zespołami zabytkowej zabudowy.
8. Wprowadzanie nowej zabudowy w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu, gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go zabudowy.
9. Współpraca społeczności lokalnych w zakresie poprawy stanu technicznego obiektów wpisanych do GEZ.

Cel szczegółowy I. 2 Bezpośrednie wsparcie dla rewaloryzacji obiektów zabytkowych

Działania:

1. Przeprowadzanie działań rewitalizacyjnych obiektów zabytkowych i terenów zielonych będących w administracji gminy.

2. Interwencja władz gminy przy rażących naruszeniach prawa budowlanego na obszarach objętych ochroną konserwatorską oraz przy obiektach zabytkowych we współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
3. Przekazywanie informacji o pojawiających się programach wsparcia dla właścicieli obiektów zabytkowych.

Cel szczegółowy I. 3 Określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych

Działania:

1. Przekazywanie właścicielom i dysponentom obiektów zabytkowych informacji o możliwościach pozyskiwania dodatkowego wsparcia finansowego (zwłaszcza z funduszy europejskich).
2. Zaplanowanie środków w budżecie gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i budowlane przy obiektach zabytkowych.
3. Promocja zasad dofinansowania prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach(informacja o wydanej uchwale, opublikowanie regulaminu, wzoru wniosku itd.) oraz doradztwo przy wypełnianiu dokumentów.

PRIORYTET II – WYKORZYSTANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU GMINY

Cel szczegółowy II. 1 Rozwój produktów turystycznych opartych na walorach dziedzictwa kulturowego

Działania:

1. Rozwijanie istniejących produktów turystycznych opartych na szlakach turystycznych, kulturowych lub ścieżkach edukacyjnych.
2. Tworzenie nowych produktów wykorzystujących istniejące zasoby kulturowe.
3. Postawienie na innowacyjność projektów w celu pozyskiwania dodatkowych środków unijnych.
4. Polepszenie dostępności poszczególnych obiektów poprzez odpowiednie oznakowanie dróg czy szlaków turystycznych.
5. Udostępnianie poszczególnych obiektów zabytkowych osobom niepełnosprawnym.

Cel szczegółowy II. 2 Przystosowanie obiektów dziedzictwa kulturowego dla potrzeb turystyki weekendowej i jednodniowej.

Działania:

1. Promocja walorów turystycznych gminy na różnego rodzaju targach, konferencjach oraz w akcjach reklamowych.
2. Współpraca z gminami ościennymi przy realizacji celów promocyjnych.
3. Współpraca z mediami tradycyjnymi i internetowymi w dziedzinie promocji lokalnych zabytków.

Cel szczegółowy II.3 Odpowiednia ekspozycja i promocja najcenniejszych obiektów

Działania:

1. Aktualizacja i rozszerzanie jednolitego systemu identyfikacji wizualnej w postaci oznaczeń, tablic, drogowskazów itp.
2. Publikowanie folderów, ulotek oraz innych materiałów przybliżających zasoby historyczne mieszkańcom i turystom.
3. Atrakcyjne przedstawianie obiektów za pomocą iluminacji, tworzenia punktów widokowych, prezentacji multimedialnych i muzycznych.
4. Dbanie o aktualizację strony internetowej gminy wraz z umieszczeniem informacji o zasobie zabytkowym.
5. Wykorzystanie nowoczesnych technologii dostępnych w profesjonalnych serwisach internetowych, a także w urządzeniach mobilnych.
6. Aktualizacja i rozwijanie funkcjonalności interaktywnej mapy gminy poprzez odpowiednią warstwę systemu informacji przestrzennej z danymi na temat obiektów lokalnego dziedzictwa kulturowego.
7. Nagłaśnianie wśród lokalnej społeczności najważniejszych badań, odkryć i publikacji związanych z tradycją regionalną w celu wzrostu tożsamości regionalnej mieszkańców.

Cel szczegółowy II. 4 Edukacja społeczeństwa w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego oraz pielęgnowanie tradycji regionalnych.

Działania:

1. Wspieranie działalności organizacji pozarządowych związanych z historią i kulturą, placówek muzealnych, lokalnych galerii, bibliotek oraz innych instytucji kultury.

2. Wspieranie projektów edukacyjnych związanych z lokalnym dziedzictwem kulturowym.
3. Organizacja spotkań, mających na celu upowszechnienie wiedzy na temat lokalnego dziedzictwa kulturowego.
4. Wprowadzanie elementów lokalnego dziedzictwa kulturowego do edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez różnego rodzaju konkursy, wystawy, wycieczki itp.
5. Przywrócenie tradycyjnego rzemiosła oraz ginących zawodów poprzez odpowiednie szkolenia i kursy (także dla osób bezrobotnych).
6. Organizacja imprez kulturalnych promujących kulturę regionalną (w tym mających na celu promocję gminy i krzewienie kultury).
7. Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji i promocji regionu (w tym wsparcie szeroko pojętych kół zainteresowań, tworzenie miejsc do tego typu spotkań).
8. Promocja tradycji regionalnych za pośrednictwem zbiorów bibliotecznych i internetu.

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Zadania określone w *Gminnym Program Opieki nad Zabytkami Gminy Skwierzyna na lata 2020 – 2023* będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- 1) prawnych – wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, stref ochrony konserwatorskiej, budowę parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do wojewódzkiego rejestru lub włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- 2) finansowych – obejmujących między innymi finansowanie prac konserwatorskich, remontowych i archeologicznych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy lub znajdujących się w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych, w zależności od możliwości finansowych gminy;
- 3) koordynacji – obejmujących między innymi realizację zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w dokumentach strategicznych województwa, powiatu i gminy, współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
- 4) społecznych – obejmujących między innymi działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- 5) kontrolnych – obejmujących między innymi aktualizację gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Skwierzyna na lata 2020 – 2023 po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedstawiony Radzie Miejskiej, w celu przyjęcia go Uchwałą. Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co dwa lata Burmistrz będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań programu i przedstawiał je Radzie Miejskiej.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji programu, uwzględniająca:

- 1) ilość wykonanych zadań przyjętych do realizacji;
- 2) efektywność wykonania zadań;
- 3) wartość finansową zrealizowanych zadań;
- 4) zakres współpracy z osobami i jednostkami odpowiedzialnymi za zabytki.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady, które zawiera Rozdział 7. ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.). Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane, m.in. z następujących źródeł:

- 1) z budżetu gminy finansowanie odbywa się w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 81 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.), lub dotyczy stanowisk archeologicznych odkrytych na terenie będącym własnością gminy;
- 2) z budżetu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.);
- 3) z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodne z art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.);
- 4) z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 282 z późn. zm.) w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy;
- 5) z dotacji unijnych;
- 6) od fundacji;
- 7) od osób fizycznych, prawnych, kościelnych.

10.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz.U. 2020 poz. 282 ze zm.) dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej

jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków;
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo, dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich,

restauratorskich lub robót budowlanych,

stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego dysponuje instrumentami finansującymi działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego na mocy przyjętych rozwiązań wynikających z „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020”. Jednym z trzech instrumentów wdrażania przyjętych celów cząstkowych są Narodowe Programy Kultury, w tym Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego”.

Określony jest on poprzez podprogramy, priorytety i działania, które MKiDN realizuje w corocznie ogłaszanych programach.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego co roku ogłasza programy, w ramach których można się ubiegać o dofinansowanie projektów związanych z ochroną zabytków. Mimo, że są one ogłaszane każdego roku, zakres merytoryczny i tematyczny w poszczególnych latach zasadniczo nie ulegał zmianie.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

W okresie obowiązywania *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Skwierzyna na lata 2020 – 2023*, gmina przeznaczy środki na konserwację zabytków zdobyte ze źródeł publicznych lub prywatnych. Będą one przeznaczane na cele wyznaczone przez administrujących zabytkowymi obiektami. Na bieżąco wg potrzeb wykonywane będą prace renowacyjne obiektów umieszczonych w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Biorąc pod uwagę korzystne położenie Gminy Skwierzyna oraz sporą ilość obiektów posiadających wartości zabytkowe Gminny Program Opieki nad Zabytkami stanowić będzie pomocne narzędzie w ukierunkowaniu polityki gminnej w zakresie rozwoju turystyki, promocji i ochrony dziedzictwa kulturowego, prowadzonej w sposób uporządkowany i długoterminowy. Wszystkie te elementy przyczynią się do postrzegania gminy Skwierzyna, jako przyjaznej turystom i inwestorom, dumnej ze swoich walorów zabytkowych oraz dbającej o własne dziedzictwo kulturowe i historyczne.

